Neden Vegan?

Peter Singer

ETİK BESLENME

İngilizceden Çeviren: Pınar Şengül

AYRINTI

PETER SINGER

Peter Singer 1946'da Avustralya'da doğdu. Felsefe eğitimini Melbourne ve Oxford Üniversitelerinde tamamladı. Oxford'da ve ABD'deki çeşitli üniversitelerde görev yaptıktan sonra Melbourne'deki Monash Üniversitesi'nde İnsan Biyoetiği Bölümü'nün başına getirildi. 1999'dan bu yana Princeton Üniversitesi Biyoetik bölümünde görev yapıyor. Etik alanında otuz kadar kitap yazan ve derleyen Singer'ın dünya genelinde en çok tanınan kitabı *Hayvan Özgürleşmesi*'dir. Yayımlandığı yıldan bu yana büyük tartışmalara yol açan *Pratik Etik,* üniversitelerde uygulamalı etik alanında en yaygın olarak okutulan kitaplardan biridir. *Encyclopaedia Britannica*'nın *Macropedia* bölümündeki "etik" maddesini de Singer kaleme almıştır. Her çalışmasıyla geniş yankı uyandıran Singer, felsefenin soyut ve akademik bir çalışma alanından ibaret olmadığını ve herkesi yakından ilgilendiren konularda önemli katkılarda bulunabileceğini öne sürenlerin sıkça gönderme yaptıkları bir felsefecidir. Kendisi de etik çalışmalarının uzun vadede ahlaksal düşünme biçimimiz üzerinde önemli bir etkisinin olacağına inandığını belirtmiş ve *Hayvan Özgürleşmesi* başta olmak üzere birçok kitabını herkesin anlayabileceği bir dilde yazmayı tercih etmiştir. Singer, 2003 yılında İstanbul'da yapılan Dünya Felsefe Kongresi'nde Irak Savaşı'nın ahlaksal gerekçelerini çürütmeye yönelik tebliğiyle de büyük ilgi toplamıştı.

Türkçeye çevrilen kitapları: *Animal Liberation* [1975; *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev. Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yay., 2005]; *Practical Ethics* [1979; *Pratik Etik*, Çev. Nedim Çatlı, İthaki Yay., 2015]; *Marx* [1980; *Marx*, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi, 2013] ve *Hegel: A Very Short Introduction* [1983; *Hegel*, Çev. Bahar Öcal Düzgören, Altın Kitaplar, 2003].

Ayrıntı: *1568*
İnceleme Dizisi: 336

Neden Vegan?
Etik Beslenme
Peter Singer

Kitabın Özgün Adı
Why Vegan?
Eating Ethically

Dizi Editörü
Güven Gürkan Öztan

İngilizceden Çeviren
Pınar Şengül

Yayıma Hazırlayan
Cansu Akkoyun

Son Okuma
Ceren Ataer

© 2020 by Peter Singer

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Kâni Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *2021*

ISBN 978-605-314-563-9

Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci/İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Neden Vegan?

Etik Beslenme

Peter Singer

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

KİTLE KATLİAMLARI
Cinai Bölmeler
Abram De Swaan

HAVVA'NIN SAKLI YÜZÜ
Arap Dünyasında Kadınlar
Nevâl es-Sâdevî

RADİKAL KURBAN
Terry Eagleton

EDEBİYATA ÖVGÜ
Zygmunt Bauman & Riccardo Mazzeo

PASİF DİRENİŞ
Mitin Ötesinde Bir Tarih
Domenico Losurdo

BORÇLU ZAMANLARDA YAŞAMAK
Citlali Rovirosa-Madrazo ile Söyleşi
Zygmunt Bauman

GREV!
Jeremy Brecher

MARKSİZM, ORYANTALİZM, KOZMOPOLİTANİZM
Gilbert Achcar

MARKSİZM VE KENT
Ira Katznelson

MİZAH
Terry Eagleton

EĞİTİM ÜZERİNE
Riccardo Mazzeo ile Söyleşi
Zygmunt Bauman

ANLATININ SÖYLEMİ
Yöntem Hakkında Bir Deneme
Gérard Genette

AHLAKİ KÖRLÜK
Akışkan Modernlikte Duyarlılığın Yitimi
Zygmunt Bauman & Leonidas Donskis

KENT HAKKI
Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi
Don Mitchell

PSİKOTERAPİDE İNTERNET BAĞIMLILIĞI
Daria J. Kuss & Mark D. Griffiths

TAHRAN 1979
Ekber'i Hatırlamak
Behrooz Ghamari

AKIŞKAN KORKU
Zygmunt Bauman

NE ADAM NE HAYVAN
Feminizm ve Hayvanların Savunulması
Carol J. Adams

SOSYOLOJİ NE İŞE YARAR?
Zygmunt Bauman

SAPKIN
Gey Normalleşmesi ve Queer Antikapitalizm
Peter Drucker

KÜLTÜR TEORİSİNDE ESKİZLER
Zygmunt Bauman

ENGELSİZ ANARŞİ
Peter T. Leeson

FREDRIC JAMESON
Diyalektik Eleştiri Projesi
Robert T. Tally Jr.

ADINI SÖYLEMEYE CESARET EDEN BİR SOL
34 Zamansız Müdahale
Slavoj Žižek

ELEŞTİREL BİLİNÇ İÇİN EĞİTİM
Paulo Freire

SİYASET TEORİSİ
Pete Woodcock

YEMEĞİN PSİKOPOLİTİKASI
Neoliberal Çağda Yemek Ritüelleri
Mihalis Mentinis

Neden Vegan?

İçindekiler

Giriş 11
Hayvan Özgürleşmesi: 1975 Baskısına Önsöz 17
Hayvan Özgürleşmesi 27
Jim Mason'la Tavuklara Yaklaşımın Etik Bir Yolu 48
Kümese Girin (Uyarı: Bazı Okurlara Rahatsızlık Verebilir) 52
Oxford Vejetaryen Grubu Kişisel Bir Görüş 60
Vejetaryenliğin Felsefesi 69
Balıklar Çığlık Atabilseydi 78
Vegan Olma Gerekçeleri 82
Yapay Et Gezegeni Kurtarabilir mi? 88
Paola Cavalieri'nin Gözünden COVID-19 Salgınının Karanlık Yüzü 93

Yani
tek
soru
şu:
insan
olmayan
diğer
hayvanlar
da
acı
çeker
mi?

Giriş

Hayvanları yemeye karşı yazdıklarım kırk yedi yıl öncesine kadar uzanır. Bu yazdıklarımdan burada hâlâ bahsediliyor olması bunların güncelliğini koruduğuna işarettir ki söz konusu problem de tam olarak budur. Eğer bunları kölelik karşıtı argümanlarla aynı kategoride değerlendirip tarihe gömebilseydik çok daha iyi olabilirdi. Hayvanlarla ilgili etik anlayışımızın bu noktaya ulaşması için daha çok yolumuz var. Ne var ki ete alternatif olarak bitki bazlı yiyeceklere yapılan milyarlarca dolarlık yatırımlarla bağlantılı olarak, vegan yiyeceklerin geçtiğimiz on yıldaki olağanüstü yayılışı vegan bir dünya hedefini hayal olmaktan çıkarıp mümkün bir gelecek haline getirmiştir.

İnsanlar üç ana sebepten ötürü hayvansal ürünlerden uzaklaşmaktadır: hayvanlar, iklim değişikliği ve kendi sağlıkları. Ocak 1971'de vejetaryen olmamı sağlayan bunlardan ilkiydi. Bu kararımdan kısa süre önce, yediğim hayvanların öldürülmeden önce nasıl muamele gördüğüne dair bazı gerçekleri öğrenmiştim. Bunu eşim Renata'yla konuştum. Bu eylemlerin bizim harcamalarımızla desteklenmiyor olmasıyla ilgili haklı bir gerekçe bulamadık ve dolayısıyla et yemeyi bıraktık. O sırada, Oxford Üniversitesi'nde etik konularıyla da oldukça ilgili bir felsefe lisansüstü öğrencisiydim.

Bu kitaptaki ilk yazılar hayvanlarla olan ilişkilerimizle ilgili görüşlerimin nasıl geliştiğini göstermektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse hayvan hakları savunucusu sayılmam, çünkü görüşlerim hayvanlara birtakım haklar atfetmek üzerine kurulu değil. Ben bundan ziyade hayvanları yemek gibi, önlenebilir acılara sebebiyet veren eylemleri desteklememiz gerektiğini savunuyorum. Buna rağmen çalışmalarım çağdaş hayvan hakları hareketine ivme vermesiyle ün kazandı ve yaygın tabirle hayvan hakları savunucusu olarak adlandırılmaya bir itirazım yok.

İklim değişikliği probleminin farkına varmam 1980'li yılları buldu. Et endüstrisinin iklim değişikliğindeki payının açıkça anlaşılıp, bu sayede insanların et tüketimini azaltmaya başlamasında ciddi bir etken haline gelmesi için birkaç yıl daha geçti. Bu kitapta iklim değişikliğinden ilk bahsedişim 1998 yılına tekabül etmekle beraber 2007 ve 2018 yıllarına ait, kitabın sonlarında yer alan iki yazımda da konuyla ilgili vurgularım daha fazla güçleniyor.

2011 yılında, geçmiş yıllarına nazaran çok daha sağlıklı ve ince görünen Bill Clinton, kalp hastalığı riskini azaltmak için neredeyse vegan olduğunu açıkladı. Bu da insanların artık sağlık endişeleri sebebiyle hayvansal besin tüketimlerini sonlandırmaya ya da çok ciddi şekilde

azaltmaya meylettiklerinin işaretiydi ve bu durum daha fazla insanı Clinton'ı örnek almaya teşvik etti. Sağlık veya beslenme konusunda herhangi bir uzmanlığım yok, bu yüzden hayvansal ürünlerden uzak durmanın hayvansal içerikli diyetlerden daha az sağlıklı olmadığına kendimi ikna edecek denli araştırma yaptım. Beslenme uzmanları genellikle veganların B12 takviyesi almalarını öneriyor. Bu dikkate alındığı takdirde veganlar genellikle en az et yiyenler kadar sağlıklı oluyorlar. Hayvansal ürünlerden uzak durulması için gerek hayvanları gerek de iklimle alakalı gerekçelerimizi düşünürsek, bütün bunlar beslenme alışkanlıklarımızı değiştirmek için fazlasıyla yeterlidir.

2020 yılında ortaya çıkan koronavirüs salgını et yemeyi bırakmak için dördüncü bir neden sundu. Görünüşe göre, hastalık Çin'in Wuhan şehrindeki sözümona "wet market"te* insanlara bulaşmaya başlamıştır. Wet marketler zaman zaman yaban hayvanları da dahil olmak üzere, canlı hayvanların, satılıp akabinde alıcılar için oracıkta katledildiği pazar yerleridir. Bu yerler hayvanlar için tam bir cehennemdir ve artık bildiğimiz gibi büyük bir sağlık tehdididir. Ancak yaban hayvanların dahil olduğu bu pazarlara izin veren Çin'i suçlayan Batılılar öncelikle kendi yediklerini gözden geçirmeliler. Yedikleri et ve yumurtaları üreten fabrika çiftlikleri on binlerce hayvanı tek bir ahıra sıkıştırarak virüslerin çoğalması ve mutasyona uğraması için ideal ortamı yaratmaktadırlar. 2009'daki domuz gribi pandemisi Kuzey Carolina'daki bir domuz çiftliğinden çıkmış gibi görünmektedir ve değişik kuş gripleri de oldukça sıkışık tavuk çiftliklerinde vücut bulmuşlardır. En azından bir tanesi, H5N1, COVID-19'dan çok daha ölümcüldü. Gerek fabrika çiftliklerinden gerek de yaban hayvanlarından olsun, et tüketiminden uzaklaşmak, yanında COVID-19'un ufak bir problem gibi kalacağı başka bir pandeminin ortaya çıkma riskini azaltacaktır.

*

Şimdi sizi şaşırtacak bir açıklama yapacağım: Açıkcası ben tam olarak vegan sayılmam hatta vejetaryen bile sayılmam.

Neden mi? Birkaç sebebi var:

Öncelikle, daha önce de söylediğim gibi, hayvanlara acı veren eylemleri desteklemek istemediğim için vejetaryen olmuştum. Yani benim asıl endişem "hayvanlar"dan ziyade acıyı hissedebilen ve hayatın tadını çıkarabilen duyarlı canlılar. "Duyarlı canlılar" kategorisi "hayvanlar" kategorisiyle kesişmekle birlikte tam olarak aynı kapsamda değiller. İstiridye, midye ve deniz tarağı gibi çift kabuklular hayvandır fakat merkezi sinir sistemine ve beyne sahip değildirler, dolayısıyla herhangi bir şey hissetmelerine pek de olanak yoktur. Birçok istiridye ve bazı diğer çift kabuklular çevresel olarak sürdürülebilir şekillerde yetiştirilirler, neticede bu da bir problem değildir. Ara sıra çift kabukluları da tükettiğim için tamamen vejetaryen de değilim.

İkincisi, arada bir gezen tavuk yumurtası da yiyorum ki bu da benim tamamen çift kabukluları yiyen bir vegan da olmadığımı gösteriyor. Arazilerde hatta köy bahçelerinde gezebilen tavukların güzel birer hayatları var ve yumurtalarının alınmasına da pek bir itirazları yok gibi görünüyor. Yumurtlayan cinslerin erkek civcivlerinin kuluçkadan çıkar çıkmaz öldürüldükleri doğru. Erkekleri daha duyarlılığa ulaşmadan embriyoyken teşhis ederek bu sorunu da ortadan kaldırabileceğimiz konusunda umutluyum ki bu yöntem halihazırda Avrupa'da kullanılmaktadır. Bu durum ticari yumurta üreticilerinin tavukların yumurta üretim oranı düşer düşmez onları öldürdükleri gerçeğini değiştirmiyor. Öyleyse soru şu: Tavukların kısa ve mutlu bir hayat yaşamaları, hiç yaşamamalarından daha

mı iyidir? Ve bu erkek civcivleri öldürme seçeceğinden daha mı ağır basıyor? Bu kabul edilir bir uzlaşı, özellikle otla beslenen ve makul düzeyde iyi birer yaşamları olan sığırlardan farklı olarak tavuklar çok büyük miktarda sera gazı salmazlar.

Ben kendimi "esnek vegan" olarak adlandırıyorum. Büyük ölçüde veganım lakin veganizme bir din muamelesi yapmıyorum. Eylemleri sonuçlarıyla yargılıyorum ve önemli olan sonuçlar duyarlı canlılara sağladığımız fayda veya zarardan oluşur. Vegan beslenme tarzından küçük sapmalar o kadar da önem teşkil etmiyor. Benim amacım hâlâ, vejetaryenliğe ilk adım attığımda olduğu gibi, satın alımlarımla temelde etik olmayan eylemleri desteklememektir.

*

Fikirlerimi ilk ortaya çıktıkları biçimde sunmayı sağlamak adına, kitabın başka bir yerinde zaten söylenmiş şeylerde tekrara düşecek olan birkaç paragrafın çıkarılması dışında, bu yazıları tekrar düzeltme isteğime karşı direndim. Hatta en eski yazılarımda cahilce kullandığım, kadınları da kapsayan eril zamirleri ve tüm insanlıktan bahsederken kullandığım "insanoğlu"nu da değiştirmeden bıraktım.

İnanıyorum ki, en eski yazılarımda türcülüğe karşı kurduğum esas argüman yıllardır onun aleyhindeki bütün itirazlara karşı koydu. Ve bu argümanın doğruluğuna inancım hiç olmadığı kadar sağlam. Ancak bazı uygulamalı sorularda fikrimi değiştirdim. Ayrıca, daha önceki yazılarımda bahsettiğim hayvanların gördüğü muamelelerin bazılarının kanunlar, yönetmelikler ve uygulamalarla yasaklanması gibi sevindirici bir sebepten dolayı artık evrensel olarak doğru değil. Özellikle 1973

yılında yazdığım "Hayvan Özgürleşmesi" adlı makalemde tasvir ettiğim en kötü fabrika çiftlik hapsi bütün Avrupa Birliği, Birleşik Krallık, Kaliforniya Eyaleti ve bazı diğer çevre eyaletlerde artık yasadışı. Benzer bir şekilde, aynı makalede bahsettiğim bazı deneyler bugün artık tasarlanmıyor bile, çünkü araştırmacılar bu tip deneylerin etik komitesi tarafından onaylanmayacağını biliyorlar. Bütün bu ilerleme pek sevindirici, ancak çok daha fazlasına ihtiyacımız var. Umuyorum ki bu kısa kitap, hayvanlara daha az acı çektiren ve gezegenimizin iklimine daha az zarar veren bir dünya için çabalayan hareketlere katılmanıza yol açacaktır.

Peter Singer
Melbourne, Nisan 2020

Hayvan Özgürleşmesi: 1975 Baskısına Önsöz

Bu kitap, insanın insan olmayan hayvanlar üzerindeki zorbalığı hakkındadır. Ki bu zorbalık yalnızca beyaz ırkın siyah ırka asırlarca süren zulmünden kaynaklanan acı ve ıstırapla karşılaştırılabilir ve bu zulüm günümüzde de devam etmektedir. Hayvanlara yapılan zulme karşı mücadele, son yıllarda tartışılan ahlaki ve sosyal sorunlardan herhangi biri kadar önemli bir mücadeledir.

Çoğu okur, okuduklarını şiddetli bir abartı olarak algılayacak. Beş yıl önce, şimdi büyük bir ciddiyetle yazdığım ifadelere ben kendim de gülerdim, çünkü beş yıl önce bugün bildiklerimi bilmiyordum. Bu kitabı dikkatlice okursanız, (özellikle de İkinci ve Üçüncü Bölümleri),

hayvanlara yapılan zulüm hakkında bildiklerimin çoğunun makul uzunlukta bir kitaba girmesinin mümkün olduğunu fark edeceksiniz. O zaman açılış paragrafımın şiddetli bir abartı mı yoksa kamu tarafından büyük ölçüde bilinmeyen bir durumun öngörülebilir bir tahmini mi olduğunu yargılayabileceksiniz. Bu yüzden şimdi açılış paragrafıma inanmanızı istemiyorum. Tek istediğim, kitabı okuyana kadar bir yargıya varmamanız olacaktır.

Bu kitap üzerinde çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra, o zamanlar İngiltere'de yaşıyorduk, eşim ve ben hayvanlar hakkında yazmayı planladığımı duyan bir kadın tarafından çaya davet edildik. Kendisi hayvanlarla çok ilgili olduğunu söyledi ve hayvanlar hakkında halihazırda yazılmış bir kitabı olan ve bizimle tanışmak için çok istekli bir arkadaşı olduğundan bahsetti.

Vardığımızda, ev sahibinin arkadaşı zaten oradaydı ve kesinlikle hayvanlar hakkında konuşmaya hevesliydi. "Hayvanları seviyorum" diye başladı. "Bir köpeğim ve iki kedim var ve çok iyi geçindiklerini biliyor musunuz? Bayan Scott'ı tanıyor musunuz? Hasta evcil hayvanlar için küçük bir hastane işletiyor..." ve bir anda dikkati dağıldı. İçecekler servis edilirken durakladı, jambonlu bir sandviç aldı ve sonra bize hangi evcil hayvanlarımızın olduğunu sordu.

Ona evcil hayvanımız olmadığını söyledik. Biraz şaşırmış görünüyordu ve sandviçinden bir ısırık aldı. Sandviçleri servis etmeyi bitiren ev sahibesi de bize katıldı ve sohbeti kaldığı yerden devam ettirdi: "Ama hayvanlarla ilgileniyorsunuz, değil mi Bay Singer?"

Acı ve sefaletin önlenmesiyle ilgilendiğimizi, keyfi ayrımcılığa karşı olduğumuzu, kendi türümüzün bir üyesi olmasa bile başka bir canlıya gereksiz acı çektirmenin yanlış olduğunu düşündüğümüzü ve hayvanların insanlar tarafından acımasızca ve amansızca sömürüldüğüne

inandığımızı ve bunun değişmesini istediğimizi açıklamaya çalıştık. Bunun dışında özel olarak hayvanlarla "ilgilenmediğimizi" söyledik. Çoğu insanın olduğunun aksine, ikimiz de hiç haddinden fazla kedi, köpek ya da at düşkünü olmamıştık. Hayvanları "sevmiyorduk". Basitçe, onların tıpkı ev sahibesinin sandviçinde bedeni duran domuz gibi, insan menfaatleri için birer araç değil, bağımsız canlılar olarak muamele görmelerini istiyorduk.

Bu kitap evcil hayvanlarla ilgili değil. Hayvan sevgisinin bir kediyi okşamaktan veya bahçedeki kuşları beslemekten başka bir şey içermediğini düşünenler için rahat bir okuma olması muhtemel değildir. Daha ziyade, nerede olurlarsa olsunlar baskı ve sömürünün sona ermesini dert edinen insanlar için ve çıkarların eşit olarak değerlendirilmesinin temel ahlaki ilkesinin keyfi olarak kendi türümüzün üyeleriyle sınırlı olmadığını kabul etmek için tasarlanmıştır.

Bu tür konulara ilgi duyabilmek için "hayvansever" olunması gerektiği varsayımı, insanlar arasında uyguladığımız ahlaki standartların diğer hayvanlara da sirayet edebileceğine dair ufacık bir öngörünün bile bulunmadığının göstergesidir. Rakiplerini lekelemekle ilgilenen bir ırkçı dışında hiç kimse, kötü muamele görmüş ırksal azınlıkların eşitliği konusunda endişelenmek için bu azınlıkları sevmeniz veya onları şirin ve sevimli görmeniz gerektiğini önermez. Öyleyse neden hayvanların koşullarını iyileştirmek üzere çalışan insanlar hakkında böyle bir varsayımda bulunuyorsunuz?

Hayvanlara yapılan zulmü protesto edenlerin hassas, duygusal "hayvanseverler" olarak tasviri, insan olmayanlara yönelik muamelemizin tüm meselesini ciddi siyasi ve ahlaki tartışmalardan dışlama etkisine sebep oldu. Bunu neden yaptığımızı görmek kolaydır. Eğer konuyu ciddi bir şekilde ele alsaydık, örneğin etimizi üreten modern "fabri-

ka çiftliklerinde" hayvanların yaşadığı koşullara yakından baksaydık, jambonlu sandviçler, rosto, kızarmış tavuk ve diyetimizdeki ölü hayvanlar olarak düşünmemeyi tercih ettiğimiz diğer tüm öğeler hakkında rahatsız olabilirdik.

Bu kitap, "sevimli" hayvanlara karşı sempati için duygusal bir çağrıda bulunmaz. Et için atların veya köpeklerin katledilmesine, bu amaçla domuzların katledilmesinden daha fazla öfkelenmiyorum.

Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı, ölümcül gazları test etmek için Beagle kullanımının protestolara yol açtığını öğrenip köpeklerin yerine fareleri kullanmayı teklif ettiğinde, sakinleşmedim.

Bu kitap, insan olmayan hayvanlara nasıl davranmamız gerektiği sorusunu dikkatli ve tutarlı bir şekilde düşünmeye yönelik bir girişimdir. Bu süreçte, mevcut tutum ve davranışlarımızın arkasında yatan önyargıları ortaya çıkarır. Bu tutumların pratikte ne anlama geldiğini –hayvanların insanların zulmünden nasıl mustarip olduğunu– açıklayan bölümlerde bazı duygular peyda olabilir. Umuyorum ki bu duygular bahsedilen zulme karşı harekete geçme azmiyle bilenmiş öfke ve hiddet olacaktır. Gelgelelim, kitabın hiçbir yerinde akıl yoluyla desteklenemeyecek duygulara hitap etmiyorum. Tasvir edilmesi nahoş şeyler olduğunda bunları nötr bir şekilde anlatarak nahoşluğunu saklı tutmak aldatıcı olur. Nasıl ki Nazi "doktorlarının" toplama kamplarında "alt-insan" addettikleri kişiler üzerinde yaptıkları deneyler hakkında nesnel bir tavırla duygularımızdan sıyrılarak bahsedemiyorsak, bugün Amerika, Britanya ve diğer bazı yerlerdeki laboratuvarlarda insan olmayan canlılar üzerinde yapılan deneyler için de aynı şeyin geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki bu tür deneylerin her ikisine de karşı çıkmanın

nihai gerekçesi duygusal değildir. Bu, hepimizin kabul ettiği temel ahlaki ilkelere yapılan bir çağrıdır ve bu ilkelerin her iki deney türünün kurbanlarına uygulanması, duygudan ziyade akıl tarafından talep edilir.

Bu kitabın başlığının ardında yatan ciddi bir mesele var. Özgürleşme hareketi, ırk veya cinsiyet gibi keyfi bir özelliğe dayanan önyargı ve ayrımcılığa son verilmesi için bir taleptir. Bunun klasik bir örneği Siyahilerin Özgürleşme hareketidir. Bu hareketin önceliği ve en cazip yanı, her ne kadar sınırlı bir çerçevede olsa da başarısının diğer baskılanmış gruplar için bir model teşkil etmiş olmasıdır. Bunun akabinde, Eşcinsel Özgürleşmesi, Amerikan yerlileri ve İspanyolca konuşan Amerikalılar adına girişilen mücadelelerle tanıştık. Bir çoğunluk grubu olarak kadınlar kendi mücadelelerine başladıklarında bazıları yolun sonuna geldiğimizi düşündü. Cinsiyete dayalı ayrımcılık, denildiği üzere, kendilerini etnik azınlıklara karşı önyargılardan azade kabul eden liberal çevreler olmak üzere herkes tarafından kabul edilen ve apaçık uygulanan bir ayrımcılık formuydu.

Her daim "ayrımcılığın geriye kalan son biçimi"nden bahsederken tedbirli olmalıyız. Eğer ki bu özgürlük mücadelelerinden herhangi bir şey öğrendiysek o da belli başlı gruplara karşı tavırlarımızda saklı kalan önyargıların, bizlere alenen işaret edilmedikçe, farkına varmanın ne kadar zor olduğudur.

Bir özgürlük mücadelesi ahlaki ufkumuzu genişletmemizi talep eder. Öncesinde doğal ve kaçınılmaz addedilen eylemler, savunulamaz önyargıların neticesi olarak görülmeye başlarlar. Kendi tavırları ve eylemlerinin hiçbir meşru zeminde sorgulanamayacağını kim kendinden emin bir şekilde iddia edebilir? Eğer ki baskı uygulayanlar arasında anılmak istemiyorsak diğer gruplara karşı tüm ta-

vırlarımızı gözden geçirmeye hazır olmalıyız keza buna en temel olanlar da dahildir. Tavırlarımıza o tavırlardan zarar görenler nazarından ve bu tavırlardan ileri gelen eylemler açısından dikkat etmeliyiz. Bu alışık olmadığımız zihinsel değişimi başarabilirsek, tavır ve eylemlerimizde son derece tutarlı biçimde aynı grubun yararına bir örüntü fark edebiliriz, genellikle içerisinde bulunduğumuz grubun lehinde ve diğer grubun aleyhinde bir model. Yani burada yeni bir özgürlük mücadelesi vakası olduğunu görebiliriz. Bu kitabın amacı, sizi tavırlarınızda ve eylemlerinizde oldukça geniş bir canlı grubuna karşı bu zihinsel dönüşü gerçekleştirmeye yöneltmektir: Bizden başka türlerin mensuplarına karşı. Bu canlılara karşı halihazırdaki tavırlarımızın uzun bir önyargı ve keyfi ayrımcılık geçmişine dayandığı düşüncesindeyim. Temel bir ehemmiyet eşitliği prensibinin diğer türlerin mensuplarına da tanınmasına rıza göstermemenin sömüren grubun ayrıcalıklarını muhafaza etmek gibi bencilce bir istekten başka bir bahanesi olamaz. Sizi diğer türlerin mensuplarına karşı süregelen önyargılarınızın herhangi bir kişinin ırk veya cinsiyetine yönelik önyargılardan daha az uygunsuz olmadığını fark etmeye davet ediyorum.

Diğer özgürlük hareketleriyle kıyaslandığında, hayvan özgürleşmesinin önünde birçok engel var. İlki ve en mühim olanı, sömürülen grup mensuplarının kendilerinin gördükleri muamele karşısında organize protestolar düzenleyememesidir (her ne kadar bireysel düzeyde ellerinden geldiğince protesto edebiliyor olsalar da). Kendileri adına ses çıkaramayanlar için bizler ses çıkarmalıyız. Bunun ne kadar ciddi bir engel olduğunu anlamak adına eğer ki siyahiler kendi hakları için harekete geçip bu hakları talep edebilecek durumda olmasaydılar, eşit hakların temin edilmesi için ne kadar çok beklemeleri gerekirdi diye sormak gerekir. Bir grup kendi haklarını savunmak

ve baskıya karşı organize olmakta ne kadar aciz ise o grubun baskılanması da o kadar kolaydır.

Hayvan özgürlüğü hareketinin başarılı olabilmesi adına göz önünde bulundurulması gereken daha mühim bir gerçek de şudur ki baskıcı grubun neredeyse tamamı bu baskıya iştirak etmekte ve bu baskıyı kendi yararına görmektedir. Çok az insan var ki hayvanların gördüğü baskıyı tarafsız bir şekilde görebilsin, kuzeyli beyazların Amerika'nın güney eyaletlerindeki kölelik kurumunu sorgulamaları örneğinde olduğu gibi. Kurban edilen insan dışı canlıların parçalarını her gün yiyen insanlar yanlış bir şey yaptıklarına inanmakta güçlük çekerler ve başka ne yiyebileceklerini de pek tahayyül edemezler. Bu hususta et yiyen herkes bir çıkar grubudur. İnsan olmayan hayvanların çıkarlarının halihazırda görmezden gelinmesinden çıkar sağlarlar veya çıkar sağladıklarını düşünürler. Bu durum ikna çabalarını daha da zora sokar. Kaç tane güneyli köle sahibi kuzeyli kölelik karşıtlarının bugün hemen hepimiz tarafından kabul gören argümanlarıyla ikna olmuştur ki? Bir kısmı lakin çoğu değil. Bu kitaptaki argümanları dikkate aldığınızda size et yemeye olan eğiliminizi bir kenara bırakmanızı söyleyebilirim; fakat kendi tecrübelerime dayanarak biliyorum ki kişi ne kadar isterse istesin bu yapması kolay bir şey değildir. Belli başlı durumlarda, anlık et yeme isteğimiz senelerdir süregelen ve hayvanlara karşı tavrımızı şekillendiren et yeme alışkanlıklarında yatar.

Alışkanlık. Bu hayvan özgürleşmesi hareketinin karşı karşıya olduğu son engeldir. Alışkanlıklar yalnızca beslenme bağlamında değil, düşünce ve dil açısından da sorgulanmalı ve değiştirilmelidir. Düşünce alışkanlıklarımız bizi hayvanlara karşı zulmün tasvirlerinin duygusal ve sadece "hayvanseverler" için olduğuna inandırıyor ya da hayvanların çektiği acılar, insanların çektiğinin yanında o

kadar farazi kalıyor ki hiçbir sağduyulu insanın dikkatini ve zamanını ayırması beklenemiyor. Ki bu da bir önyargıdır; bir sorunun farazi olduğu tümüyle incelenmek üzere zaman ayrılmadıkça nasıl bilinebilir? Ancak kapsamlı bir inceleme sağlayabilmek adına bu kitap, insanların hayvanların acı çekmesine neden olduğu onlarca alandan sadece iki tanesini ele alacaktır. Kitabı sonuna kadar okuyan kimse, bundan böyle, insanın vakti ve çabasına değen sorunların yalnızca insanı ilgilendiren sorunlardan ibaret olduğunu düşünmeyecektir.

İlerleyen sayfalarda olduğu gibi, hayvanların refahını hiçe saymamıza sebep olan düşünce alışkanlıkları sorgulanabilir. Bu sorgulama bir dilde ifade edilmeli, ki burada bu dil İngilizcedir. Diğer dillerde olduğu gibi, İngilizce de, o dili konuşanların önyargılarını yansıtır. Bu yüzden, bu tür önyargılara kafa tutmak isteyen yazarlar bilindik bir sıkıntı içerisindeler; ya kafa tutmak istedikleri önyargıları pekiştiren dili kullanacaklar ya da okurla iletişime geçmekte başarısız olacaklar. Bu kitap da daha şimdiden birinci yoldan gitmeye mahkûm bırakılmıştır. "Hayvan" kelimesini çoğunlukla "insan olmayan hayvanlar" için kullanıyoruz. Bu kullanım, insanları diğer hayvanlardan ayırıyor, yani bizlerin hayvan olmadığını ima ediyor, oysa temel biyoloji dersi almış herkesin yanlış olduğunu bildiği bir imadır bu.

Her ne kadar maymunlarla ilişkimiz istiridyelerle olandan çok daha yakınsa da, insanların zihinde "hayvan" kelimesi istiridye ve şempanze gibi birbirinden epey farklı iki canlıyı aynı kefeye koyup, şempanze ve insan arasına bir uçurum koyuyor. İnsan olmayan hayvanlar için başka bir kısa terim olmadığından, bu kitabın isminde ve sayfalardaki bazı yerlerde "hayvan" kelimesini sanki insanı kapsamıyormuş gibi kullanmak zorunda kaldım. Bu kullanım devrimci saflık standartlarında bir aksama

olsa dahi, etkili bir iletişim için gereklidir. Ne var ki bu kullanımın sadece bir kolaylık meselesi olduğunu size hatırlatmak için ara sıra, bir zamanların "vahşi yaratığından" bahsederken daha uzun ve isabetli referans kipleri kullanacağım. Diğer durumlarda, hayvanları alçaltan veya yediklerimizin doğasını kamufle eden bir dilden kaçınmaya çalıştım.

Hayvan özgürleşmesinin temel ilkeleri oldukça oldukça basittir. Hiçbir uzmanlık gerektirmeyen, açık ve kolay anlaşılır bir kitap yazmaya çalıştım. Yine de söyleyeceklerimin altında yatan ilkelerin tartışmasıyla başlamak elzemdir. Burada hiçbir zorluk bulunmasa da, bu tarz tartışmalara alışık olmayan okurlar için Birinci Bölüm görece muğlak gelebilir. Bu sizin hevesinizi kırmasın. Sonraki bölümlerde, türümüzün diğer türler üzerinde nasıl tahakküm kurduğunun çok az bilinen detaylarını irdeleyeceğiz. Bu konuda muğlak hiçbir şey yok ya da bunu tarif eden bölümlerde.

Eğer sonraki bölümlerde vermiş olduğum tavsiyeler uygulanırsa milyonlarca hayvan önemli oranda acıdan kurtulacaktır. Dahası milyonlarca insan da bundan faydalanacaktır. Ben bunları yazarken, dünyanın birçok yerinde insanlar açlıktan ölüyor ve çok daha fazlasının açlıktan ölmesi an meselesi. Kötü hasat ve azalan tahıl stoku yüzünden ABD hükümeti ancak sınırlı ve yetersiz destek sağlayabileceğini söyledi. Ancak bu kitabın Dördüncü Bölüm'ünde açıklığa kavuşturulduğu üzere, gelişmiş ülkelerde hayvanların daha sonra yenmek için beslenmesi, o hayvanın sağladığı yemekten çok daha fazlasını israf ediyor. Hayvanları yemek için beslemeye ve öldürmeye son vererek, insanlara uygun bir şekilde dağıtılmış çok daha fazla yiyecek üretebiliriz; ki bu da gezegenimizdeki açlığı ve yetersiz beslenmeyi ortadan kaldırır. Hayvan özgürleşmesi aynı zamanda insan özgürleşmesidir.

Hayvan Özgürleşmesi

Animals, Men and Morals [Hayvanlar, İnsanlar ve Ahlak] kitabı, hayvan özgürleşmesi hareketinin manifestosudur. Kitaba katkı sağlayanlar mevzuyu tam olarak böyle görmüyor olabilir. Yazarlar çeşitli gruplardan oluşuyor. Profesörlerden lisansüstü öğrencilerine kadar uzanan heyetin en büyük payını filozoflar oluşturuyor. Üç editörü ve 1927 yılında vefat etmiş, haksız yere ihmal edilen İngilizce isimli Alman filozof Leonard Nelson'u da kapsayan beş kişilik bir grup. Romancı ve eleştirmen Brigid Brophy ve Maureen Duffy'nin, Britanya Muharebesi'nde ün kazanan Hugh Dowding'in dul karısı ve "İşkencesiz Güzellik" isimli, hayvanları kürk ve kozmetik

için kullanmaya karşı gelen bir hareketin kurucususu olan Bayan Muriel Dowding'in denemeleri yer almaktadır. Diğer parçalar psikolog, bitkibilimci, sosyolog ve profesyonel hayvan hakları eylemcisi olan –muhtemelen kendisini en iyi tanımlayan şey– Ruth Harrison tarafından yazılmıştır.

Bu insanlar bireysel olarak, hayvanlar için bir kurtuluş hareketi başlattıkları konusunda hemfikir olsalar da olmasalar da, kitap bir bütün olarak bundan daha azı değildir. İnsan olmayanlara karşı tavırlarımızda tam bir değişim talebidir. Diğer türlerin sömürüsünün doğal ve kaçınılmaz olduğunu kabul etmektense bunun süregelen ahlaki bir vahşet olduğunu görmemizin bir talebidir. Sussex Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Patrick Corbett, kapanış sözleriyle kitabın ruhunu özetliyor:

> ... artık özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi temel ilkeleri hayvanların da hayatına yaymayı istiyoruz. Hayvan köleliğini insan köleliği gibi geçmişin mezarlığına gömmeliyiz.

Okurun şüpheci olması olasıdır. "Hayvan Özgürleşmesi" kulağa ciddi bir amaçtan ziyade diğer özgürlük hareketlerinin parodisi gibi geliyor. Okur şöyle düşünebilir: Siyahilerin ve kadınların eşitlik taleplerini destekliyoruz çünkü siyahiler ve kadınlar beyazlar ve erkeklerle zekâ ve yetilerde, liderlik kabiliyetinde, akılcılıkta ve benzeri alanlarda gerçekten eşittir. Kuşkusuz, insanlar ve insan olmayanlar bu bakımdan eşit değillerdir. Adalet sadece eşit olanlara eşit davranmayı gerektirdiği için, insanlara ve insan olmayanlara eşit olmayan bir muamele de adalete aykırı olmayacaktır.

Bu çok cazip bir yanıt, ama aynı zamanda bir o kadar da tehlikeli. Irkçı veya cinsiyetçi olmayanları siyahiler ve kadınların, beyazlar ve erkekler kadar zeki ve kabiliyetli olduğu dogmasına hapsetmekten başka bir işe yaramaz.

Büyük ihtimalle, hal zaten böyledir. Bu açılardan ırksal veya cinsel farklılıkların genetik bir kökene sahip olduğunu kanıtlama girişimleri nihai bir sonuca ulaşamamıştır. Fakat ırklar ve cinsiyetler arasında hiçbir genetik farklılığın olmadığını varsayarak eşitlik talebimizi riske atmayı gerçekten de istiyor muyuz? Elbette uygun yanıt genetik farklılıkların olduğuna dair kanıt bulanların, aksine kanıt ne olursa olsun, farklılıkların olmayışında diretmemesi gerektiğidir. Bilakis eşitlik iddiasının zekâ katsayısına bağlı olmadığı aşikâr olmalıdır. Ahlaki eşitlik, olgusal eşitlikten farklıdır. Aksi takdirde, insanların eşitliği üzerine konuşmak abes kaçacaktır zira insanlar, bireysel olarak, elbette zekâ ve benzeri hemen her kabiliyette birbirlerinden ayrışır. Eğer ki daha yüksek bir zekâya sahip olmak bir insana diğerini sömürme hakkını vermiyorsa, niçin insanlara insan olmayanları sömürme hakkını bahşetsin?

Jeremy Bentham ünlü formülünde eşitliğin başlıca kuralını şöyle dile getirmiştir: "Herkes bir sayılır, hiç kimse birden fazla değildir." Diğer bir deyişle, menfaati olan her canlının menfaatleri dikkate alınmalıdır ve benzer menfaatleri olan herhangi bir canlıyla aynı muameleyi görmelidir. Bentham'dan önceki ve sonraki ahlak filozofları da aynı noktaya farklı yollardan değinmişlerdir. Belli başlı bazı özellikler şüphesiz başka canlılara duyduğumuz endişenin içeriğini değiştirse de onlara karşı duyduğumuz hassasiyet onların belirli özellikleri taşıyıp taşımamasına bağlı olmamalıdır.

Yeri gelmişken, Bentham ırk eşitliği talebinin mantığının, insan eşitliğiyle bitmediğinin farkındaydı. Bunu şöyle ifade etmişti:

> *Belki* bir gün hayvanlar dünyasının geri kalanı da kendilerinden zorbalık yoluyla esirgenen haklara sahip olacaktır. Fransızlar bir insanın sırf derisi siyah diye kayıtsız şartsız bir

> zalimin keyfine terk edilemeyeceğini anladılar. Belki bir gün, bacak sayısının, derideki tüy miktarının ya da sağrı kemiğinin nerede bittiğinin de duyguları olan bir varlığa böylesi bir akıbeti reva görmek için eşit derecede yetersiz sebepler olduğu anlaşılır. Bu aşılamaz sınırı çizecek başka ne olabilir? Akıl yürütme yetisi mi? Ya da belki konuşma yetisi mi? Ama yetişkin bir at ya da köpek, gerek akıl gerek iletişim kurma açısından, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten kat kat üstündür; ama öyle olmasa bile bu neyi gösterirdi ki? Sormamız gereken soru, "Akıl yürütebiliyorlar mı?" ya da "Konuşabiliyorlar mı?" değil, "Acı çekebiliyorlar mı?" olmalıdır.[1]

Elbette Bentham haklıydı. Eğer bir canlı acı çekiyorsa ne onun acısını dikkate almamak ne de bu acıyı diğer canlıların acısına denk görmemek için bir ahlaki gerekçe vardır.

Yani tek soru şu: İnsan dışındaki hayvanlar da acı çekiyor mu? Çoğu insan tereddüt etmeden kedi, köpek gibi hayvanların acı çektiğini kabul eder; bu durum bu tür hayvanlara kasıtlı zulmü yasaklayan yasalar tarafından da kabul edilmiş gibi görünüyor. Şahsen benim bu konuda hiç şüphem yok ve bazı kişilerin görünüşte sahip olduğu şüpheleri anlamakta güçlük çekiyorum. *Animals, Men and Morals* kitabının editörleri ve yazarları da aynı şekilde hissediyor gibi görünüyor, her ne kadar bu soru birden çok kez gündeme gelmiş olsa da şüpheler her seferinde çabucak bertaraf edilmekte. Yine de bu çok temel bir nokta olduğundan acıyı diğer hayvanlara atfetmek için hangi dayanaklara sahip olduğumuzu sormaya değer.

Herhangi bir insanın diğer insanların acı çektiğini varsayması için hangi dayanaklara sahip olduğunu sormak en iyi başlangıç olacaktır. Acı bir bilinç hali, "zihinsel bir

1. *The Principles of Morals and Legislation*, Ch. XVII, Kısım I, 4. paragraf dipnotu.

olay" olduğu için asla doğrudan gözlemlenemez. Kıvranmak ve haykırmak gibi davranışsal belirtiler ya da fizyolojik ve nörolojik kayıtlardan hiçbiri acının doğrudan bir gözlemi değildir. Acı, birinin hissettiği bir duyumdur ve bunu başkalarının da hissettiğini ancak çeşitli dışsal göstergelerle çıkarsayabiliriz.

Sadece filozofların diğer insanların acı hissedip hissetmediği konusunda şüpheci olmaları, bu tür bir çıkarımı filozof olmayan insanlar söz konusu olduğunda haklı gördüğümüzü göstermektedir. Aynı çıkarımın diğer hayvanlar için gerekçelendirilemez olduğunu söylemek için herhangi bir sebep var mıdır? Diğer insanların acısını çıkarsamamıza neden olan hemen hemen bütün dışsal göstergeler diğer türlerde de gözlenir. Özellikle de memeliler ve kuşlar gibi "üstün" hayvanlarda. Kıvranma, viyaklama ve diğer seslenme biçimleri; acının kaynağından kaçınma çabaları ve daha bir sürü davranışsal gösterge bu hayvanlarda mevcuttur. Şunu da biliyoruz ki bu hayvanlar, bizimkine çok benzer işlevlere sahip sinir sistemleri olması bakımından da bizimle ciddi bir biyolojik benzerlik arz ederler.

Yani bu hayvanların acı çekebileceğinin çıkarımını yapmak için sahip olduğumuz gerekçeler, diğer insanların da acı çekebileceğinin çıkarımını yapmak için olanlar kadar iyi gerekçelerdir. İnsanların sahip olduğu ve insan olmayanlarda eksik olan neredeyse sadece bir davranışsal gösterge vardır, ki burada da bir ya da iki özel olarak yetiştirilmiş şempanze istisnadır. Bu da elbette gelişmiş bir dildir. Bentham'ın alıntısında belirttiği gibi, bu konu uzun süredir insanlar ve diğer hayvanlar arasında önemli bir ayrım olarak ele alınmıştır. Diğer hayvanlar birbirleriyle iletişim kurabilirler, ancak bizim gibi değil. Chomsky'nin ardından, birçok insan sadece insanların sentaks (sözdizimi) kuralları tarafından belirlenen bir formda iletişim

kurduğunu belirterek bir ayrım yapıyor. (Bu argümanın amaçları doğrultusunda dilbilimciler, sözdizimsel bir işaret dili öğrenen şempanzelerin onursal insanlar sayılmasına izin verir.) Yine de Bentham'ın dikkat çektiği gibi, bu ayrım hayvanların acı çekip çekmediği konusuyla bağdaştırılamadığı sürece, onlara nasıl davranılması gerektiğiyle alakalı değildir.

Bu bağlantıyı iki yolla ele alabiliriz. İlk olarak belki de Wittgenstein'ın bazı doktrinlerden kaynaklanan müphem bir felsefi düşünce çizgisi vardır; bu, bilinç durumlarını dilsiz varlıklara anlamlı bir şekilde atfedemeyeceğimizi savunur. Bu argümana karşılıklı konuşmalarda denk gelmiş olsam da, bunu açıkça basılı bir şekilde görmedim. Bu fikir bana oldukça mantıksız geliyor ve dilin önemine dair daha geniş bir bakış açısının sonucu olduğu düşünülmese savunulabileceğinden de şüpheliyim. Umumi ve kurallı bir dil, kavramsal düşüncenin önkoşulu olabilir. Hatta bir varlığın dil kullanmadığı halde yönelimselliğinin olduğunu anlamlı bir şekilde söylemeyiz, her ne kadar şahsen bu konuda bazı şüpheler taşısam da. Ancak acı gibi zihinsel durumlar elbette her ikisinden de ilkeldir ve bunların dil ile hiçbir ilgisi yoktur.

Gerçekten de Jane Goodall'ın şempanzelerle olan çalışmasında dikkat çektiği üzere; tıpkı insansı maymunlarda da sık görüldüğü gibi, insanlar da hisler ve duygular araya girince dilsel olmayan iletişim biçimlerine başvurma eğilimi gösterirler. Bunlar sırt sıvazlama, coşkulu bir kucaklama ve el sıkışma gibi iletişim biçimlerini içerir.[2] *Animals, Men and Morals* kitabına olan katkısında, Micheal Peters da buna benzer bir noktaya değinir; acıyı, korkuyu, cinsel uyarılmayı ve benzeri duyguları belli etmek için kullandığımız temel sinyaller sadece bizim türümüze özgü değildir.

2. Jane van Lawick-Goodall, *In the Shadow of Man*, Houghton Mifflin, 1971.

Bu yüzden, dili olmayan varlıkların acı çekemeyeceğine inanmak için hiçbir sebep yok gibi görünüyor.

Daha kolay bir şekilde anlaşılan acıyla dili bağdaştırma yollarından ikincisi ise, bir varlığın acı çektiğinin en iyi kanıtı bize acı çektiğini söylemesidir. Bu apayrı bir akıl yürütmedir, çünkü dil kullanmayanların acı çekmesinin ihtimal dahilinde olduğunu yadsımıyor, fakat sadece acı çektiğini bilebileceğimizi söylüyor. Yine de bu tarz bir argüman az önce verilen sebeplerden dolayı benim için başarısız görünüyor. "Acı çekiyorum" denmesi, söyleyenin acı çektiğine dair olabilecek en iyi kanıt değildir (yalan söylüyor olabilir) ve kesinlikle akla uygun tek kanıt da değildir. Biyolojik olarak hayvanların bize benzerliğini gösteren davranışsal gösterge ve bilgiler hep birlikte, hayvanların acı çektiğine dair yeterli kanıtları bize sağlar. Sonuçta, dilsel kanıt geri kalan kanıtlarla çelişirse buna inanmayız. Eğer bir adam üçüncü derece bir yanıkla, acı içinde kıvranıp inliyor, yanık derisinin hiçbir yere değmemesine özen gösteriyor ve buna rağmen daha sonra hiç acı çekmediğini söylüyorsa, ya onun yalan söylediğini ya da hafıza kaybına uğradığını düşünürüz, acı çekmediğini değil.

Dili olmayanlara acı atfetmeyi reddetmek için daha güçlü dayanaklarımız olsa bile, bu reddin sonuçları bizi bu dayanakları alışılmadık bir biçimde incelemeye sevk edebilir. Bebek olan insanlar ve bazı yetişkinler dil kullanamazlar. Bir yaşında bir bebeğin acı çekebileceğini yadsıyabilir miyiz? Aksi takdirde, dil nasıl elzem olabilir? Birçok ebeveyn, çok küçük bebeklerin tepkilerini diğer hayvanların tepkilerinden daha iyi anlar ve bazen bebeklerin tepkileri ilerleyen gelişim evrelerinin ışığında daha da iyi anlaşılabilir.

Ancak bu sadece bizim kendi türümüze ve diğer türlere dair sahip olduğumuz göreceli bilginin bir unsurudur ve bu bilgi de sırf onlarla olan yakın ilişkilerimizden ileri

gelir. Başka hayvanların davranışlarını inceleyen insanlar kısa süre içinde onların yanıtlarını bir bebeğin yanıtı kadar iyi anlayacak kadar öğreniyor. (Burada sadece Jane Goodall ve diğer insansı maymunlarla olan meşhur çalışmalardan bahsetmiyorum. Tinbergen'in ringa martılarını seyrederek onları anlamakta ne kadar yol katettiğine bakın.[3]) Nasıl ki bebeklerin davranışlarını yetişkinlerin davranışlarının ışığında anlayabiliyorsak, diğer türlerin davranışlarını da kendi davranışlarımızın ışığında anlayabiliriz (ve bazen diğer türlerin davranışlarının ışığı altında kendi davranışlarımızı daha iyi anlayabiliriz).

Diğer memelilerin ve kuşların acı çektiğine inanmamızı sağlayan dayanaklar diğer insanların acı çektiğine inanmamızı sağlayanlarla yakinen benzerdir. Bu benzetmenin evrimsel süreçte ne kadar derinlere inebileceği hâlâ düşünülmektedir. İnsandan uzaklaştıkça elbette bu benzerlik zayıflıyor. Daha net konuşabilmek için diğer bütün yaşam formlarının detaylı incelenmesi gerekir. Balıklar, sürüngenler ve diğer omurgalılarla bu benzerlik hâlâ kuvvetli görünüyor, istiridye gibi yumuşakçalar için ise daha zayıf. Böcekler için aynı şeyi söylemek daha da zor ve şu an sahip olduğumuz bilgi birikimiyle onların acı çekip çekemediğine dair kanılarımızda çekimser kalmamız gerekir.

Eğer acıyı yadsımamız için hiçbir ahlaki gerçeklendirme yoksa ve bu acı diğer türlerde de mevcutsa, diğer türlere olan tavırlarımızla ilgili ne demeliyiz? *Animals, Men and Morals* kitabının yazarlarından Richard Ryder, kendi türümüze yaptığımızda yanlış kabul edilecek davranışları başka türlere yapmaya hakkımızın olduğu inancını "türcülük" terimiyle tasvir ediyor. Kavram kulağa hoş gelmemekle birlikte ırkçılıkla da doğrudan bir benzeşimi

3. N. Tinbergen, *The Herring Gull's World*, Basic Books, 1961.

vardır. İnsanların insan olmayanlara karşı davranışlarını savunmaya meyilli olduğunda, ırkçı olmayan kişinin bu benzeşimi aklında tutması daha iyi olur. "Başka türler için endişe duymaktansa öncelikle kendi türümüzün çoğunluğunun daha iyiye gitmesini sağlamakla meşgul olmak durumunda değil miyiz?" diye sorabilir. Eğer "tür" kelimesini "ırk" ile değiştirirsek, bu sorunun sorulmamasının çok daha iyi olacağını göreceğiz. "Vejetaryen diyeti beslenme açısından yeterli mi?" sorusu da köle sahiplerinin kölelerin işgücü olmazsa güneydeki bütün ekonominin çökeceğini iddia etmesine benzer. Hatta hayanların acı çekip çekmediğine dair şüphelerde bile paralellik vardır, bazı kölelik savunucuları siyahilerin beyazlar gibi acı çektiğine dair şüpheleri olduğunu itiraf etmişlerdir.

Bununla beraber, hayvan özgürleşmesinin bir tek ırkçılıkla benzeştiğine dair bir izlenim bırakmak istemiyorum. Tam aksine, *Animals, Men and Morals* insanların insan olmayanları sömürdüğü çeşitli yöntemleri detaylandırıyor. Ayrıca birçok yazar son paragrafta belirtilen et yemenin savunulması da dahil olmak üzere, sunulan argümanları da göz önünde bulundurmaktadır. Bazen aksini ispat etmek için kullanılan deliller, müstakil eleştirmeni ikna etmek için dikkatlice tasarlanmaktan ziyade küçümseyici bir şekilde dışlanır. Bu bir hata olabilir, ancak bunun ne tür bir kitap olduğu göz önüne alındığında kaçınılmaz olan bir hatadır. Mesele, birinin kayıtsız kalabileceği bir konu değil. Editörlerin de kitabın girişinde belirttiği gibi:

> Ahlaki değerlendirmenin tüm gücü açıkça ortaya konulduktan sonra, yiyecek, bilim ya da tamamen kişisel zevk için öldürülmüş olsun, geriye hayvanları öldürmek için makul bir mazeret kalmaz. Bu kitabı, okura vahşetlerin nasıl daha az acımasız hale getirileceğine dair başka bir kılavuz sunmak için derlemedik. Diğer hayvanlarla olan kaba ilişkilerimizin gerçek

nedenlerini düşündüğümüzde, uzlaşı, kelimenin geleneksel anlamında, basit bilinçsiz bir zayıflıktır.

Mesele şu ki, bu konuda gerçekten kayıtsız olan birkaç eleştirmen var. Her gün insan olmayanların katledilmiş parçalarını yiyen insanlar, yanlış yaptıklarına inanmakta ve bunların yerine ne yiyeceklerini hayal etmekte zorlanıyorlar. İnsan olmayanları ahlak sınırlarından öteye koyamayanlar için öyle bir nokta geliyor ki artık daha ileri bir argüman herhangi bir anlam ifade etmiyor. Bu noktada, kişi karşı tarafı yalnızca ikiyüzlülükle suçlayıp, eylemlerimiz ve onları nasıl savunduğumuza dair David Wood'un bu kitaba sunarkenki teşebbüsünde olduğu üzere, bir tür sosyolojik açıklamaya ulaştığı bir aşamaya gelir. Öte yandan, bu argümanlarla ikna olmamış, beslenme tercihlerini kendilerini kandırmak pahasına meşrulaştırmış ve tuhaf karşılanmaktan korkanlar için bu sosyolojik açıklamalar ancak alaycı ve küstah görülecektir.

II

Türcülük mantığı, insanlara fayda sağlamak için insan olmayanlar üzerinde deney yapılması hususunda en belirgin haliyle tezahür eder. Bunun nedeni, bu meselenin insan olmayanlar insanlardan o kadar farklıdır ki acı çekip çekmediklerini bilemeyiz iddialarıyla nadiren örtbas edilmesidir. Dirikesim (*viviseksiyon*) savunucusu bu argümanı kullanamaz, çünkü insan ve diğer hayvanlar arasındaki benzerlikleri, insan olmayanlar üzerindeki deneylerin insanlara olan faydasını haklı çıkarmak için vurgulaması gerekir. Sıçanların ülser oluşturup oluşturmadığını görmek için (ki oluştururlar) açlık ve elektrik çarpması arasında seçim yapmalarını sağlayan araştırmacı bunu yapar çünkü sıçanın insanınkine çok benzer bir sinir

sistemine sahip olduğunu bilir ve muhtemelen sıçanlar da elektrik çarpmasını benzer şekilde hisseder.

Richard Ryder'ın hayvanlar üzerinde yaptığı deneylerle ilgili ihtiyatlı anlatımı benim bu kitaptaki her şeyden çok meslektaşlarıma kızmama yol açtı. Klinik psikolog olan Ryder, denemesinde öne sürdüğü görüşü savunmadan önce kendisi de hayvan deneyleri yaptı. Hem akademik hem de ticari açıdan hayvan deneyleri artık büyük bir sektördü. 1969'da Britanya'da yapılan deneylerin beş milyondan fazlası anestezi kullanılmadan yapıldı (ne kadarının acı içerdiği bilinmiyor). Konuyla ilgili federal bir yasa olmadığı ve çoğu durumda eyalet yasası da olmadığı için kesin ABD istatistikleri yoktur. Hesaplar 20 milyon ile 200 milyon arasında değişiyor. Ryder, 80 milyonun en iyi tahmin olabileceğini iddia ediyor.

Bunların hepsinin hayati öneme sahip tıbbi araştırmalar için olduğunu düşünmeye meyilliyiz, fakat tabii ki de durum böyle değil. Ormancılıktan psikolojiye kadar üniversite araştırma departmanlarında çok fazla sayıda hayvan deney için kullanılıyor. Bundan çok daha fazlası, makyaj malzemelerinin deri; şampuanların göz hasarına neden olup olmadığını görmek ya da gıda katkı maddelerini, laksatifleri ve uyku haplarını test etmek için ticari amaçlar uğruna katlediliyor.

Gıda maddeleri için standart testlerden biri LD50'dir. Bu testin amacı, deney hayvanlarının yüzde ellisinin öleceği dozaj seviyesini bulmaktır. Bu, nihayet hastalığa direnemeyip ölmeden veya hayatta kalmadan önce tamamına yakının çok hasta olacağı anlamına gelir. Madde zararsız olduğunda, bazı durumlarda hacim veya yoğunluk ölüme neden olana kadar hayvanları fazla dozlara maruz bırakmak gerekebilir.

Ryder güncel bilim dergilerinden seçtiği örnekleri veriyor. Korkunç detaylara bulaşacağımdan değil ama

normal araştırmacıların diğer türlere neleri meşru bir şekilde yapabileceklerini düşündüğü konusunda fikir vermek amacıyla iki tanesini alıntılayacağım. Mesele bireysel çalışan araştırmacıların zalim insanlar olması değil, bizim türcü tavırlarımızın müsaade ettiği bir şekilde davranmaları. Ryder'in belirttiği üzere, yapılan araştırmaların sadece yüzde 1'i şiddetli acı içerse bile, bu Britanya'da her yıl 50.000, her gün neredeyse 150 deneye tekabül ediyor (ve eğer Ryder'ın tahmini doğruysa, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu sayı yaklaşık on beş kat daha fazla).

Ryder'in iki deneyinden bahsedeyim:

O.S. Ray ve R.J. Barrett 1042 farenin ayağına elektrik şoku verdiler. Daha sonra, hayvanların gözlerine bağlanan fincan şeklindeki elektrotlar veya kulaklarına tutturulmuş basınç yay klipsleri vasıtasıyla daha yoğun şoklar vererek kasılmalara neden oldular.

Ne yazık ki, bazı fareler "birinci gün eğitimini başarıyla tamamlayıp ikinci gün testten önce hasta veya ölü bulundu". (*Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 1969, Cilt 67, s. 110-116).

National Institute for Medical Research'te, Mill Hill, Londra, W. Feldberg ve S. L. Sherwood, kedilerin beynine kimyasallar enjekte etti "çok çeşitli maddelerle tekrarlayan tepkime kalıpları elde edildi: Öğürme, kusma, dışkılama, tükürük salgısında artış ve büyük ölçüde hızlandırılmış solunum ortak özelliklerdi". ...

Bir kedinin beynine verilen yüksek dozdaki Tubocuraine enjeksiyonu, kedinin "masadan yere ve daha sonra kafesine doğru atlamasına neden oldu, burada dinlenmeden ve sarsılmadan hareket ederken daha gürültülü bir şekilde ciyaklamaya başladı ... son olarak, kedi bacakları ve boynu bükülmüş olarak düştü, hızlı ritmik hareketlerle sarsıldı, bu durum büyük bir [epileptik] kasılmaydı ... birkaç saniye içinde kedi ayağa kalktı, birkaç metre boyunca

süratle koştu ve tekrar spazm geçirdi. Tüm süreç takip eden on dakika içinde birkaç kez tekrarlandı, bu sırada kedi dışkıladı ve ağzından köpük çıktı".

En nihayetinde, bu hayvan beyin enjeksiyonundan otuz beş dakika sonra öldü. (*Journal of Physiology*, 1954, Cilt 123, s. 148-167).

Bu deneylerde gizli olan hiçbir şey yok. Elde edilen sonuçlarla birlikte, bu tür deneylerin tam açıklaması için *Journal of Comparative and Physiological Psychology* gibi bilinen bir derginin yakın tarihli bir cildini açmak yeterlidir, sonuçlar genellikle önemsiz ve açıktır. Deneyler genellikle kamu fonları tarafından desteklenmektedir.

Bu deneyler şu anda ülke genelindeki üniversite kampüslerinde gerçekleşiyor olsa da, bildiğim kadarıyla öğrenci hareketinden en ufak bir protesto olmamıştır ki bu uygulamaların kabul edilebilirlik düzeyinin önemli bir göstergesidir. Öğrenciler, üniversitelerinin ırk veya cinsiyet ayrımcılığı yapmamaları, askeri veya büyük işletmelerin amaçlarına hizmet etmemeleri gerektiği konusunda haklı olarak hassasiyet gösterir. Buna rağmen, türcülük örselenmemiş bir halde devam eder ve birçok öğrenci buna dahil olur. İlk başta birkaç endişe olsa dahi zamanla herkes bunu normal görmeye başlar ve hatta bu deneyler bir dersin gerekli bir parçası olabilir ve bir yerden sonra öğrencinin kalbi katılaşmış olur. Daha önceki duygularını "salt duygu" olarak reddederek, hayvanları düşünmeyi çıkarları olan canlılara hak tanımaktan ziyade istatistik gibi görmeye başlar.

Dirikesimle ilgili tartışmalar mutlakıyetçi terimlerle ifade edildiği için çoğu zaman asıl noktayı kaçırdı: Kölelik karşıtı bir kişi, binlerce kişinin ölmesini tek bir hayvan üzerinde deney yaparak engelleyebileceğini bilseydi gene de hayvan deneyine karşı gelir miydi?

Bu tamamen varsayımsal soruya cevap vermenin yolu başka bir varsayımsal soru ortaya koymaktan geçer: Eğer

altı aylıktan küçük yetim bir bebek üzerinde deney yapmak birçok hayatı kurtarmanın tek yolu olsaydı, araştırmacı bu deneyi yapmaya razı gelir miydi? (Anne babaya ait duygularının karmaşıklığını önlemek için "yetim" diyorum, ancak bunu yaparken deneyi yapana gerektiğinden fazla adil oluyorum, çünkü insan olmayan denekler yetim değil.)

Bu sorunun olumsuz bir cevabı, araştırmacının insan olmayanları kullanmaya hazır olmasının basit bir ayrımcılık olduğunu, çünkü yetişkin maymunların, kedilerin, farelerin ve diğer memelilerin kendilerine neler olup bittiği hakkında daha bilinçli olduğunu, kendi kendini daha fazla yönlendirdiğini ve söyleyebildiğimiz kadarıyla bir insan bebeği kadar acıya duyarlı olduğunu gösterir. İnsan olan bebeklerin hiçbir özelliği yoktur ki bunlara yetişkin memeliler aynı düzeyde veya daha fazlasıyla sahip olmasınlar.

İnsan olan bir bebeğin üzerinde deney yapmayı yanlış kılan şeyin bebeğin zaman içinde insan olmayandan daha fazlasına dönüşeceği olabilir. Ancak bu görüşün tutarlı olması için, kürtaja ve belki de doğum kontrolüne de karşı çıkmak gerekir. Zira fetüs, yumurta ve sperm de bebekle aynı gelişme potansiyeline sahiptir. Dahası, hiç kimse neden bir bebekten daha öte bilinç kazanamayacak derecede beyin hasarı görmüş birindense bir insan olmayan üzerinde deney yapılması gerektiği konusunda bir dayanak gösteremeyecektir. Araştırmacı, daha sonra, bir insanın insan olmayanla eşit ya da ondan daha düşük düzeyde bir duygusallık, farkındalık, kendi kendini yönetme yeteneği vb niteliklerini hesaba katarak, insan olmayanları denek olarak seçmesini aklayamaz ve buna rağmen insan olmayanları denek olarak kullanması araştırmacının kendi türüne taraf girlik gösterdiğinin bir kanıtıdır. Bu deneylerden elde edilen sonuçların türüne aşina

olan hiç kimse yoktur ki, bu önyargı ortadan kaldırılırsa, yapılan deney sayısının sıfır veya ona çok yakın olacağı hususunda en ufak bir şüphesi olsun.

III

Türcülüğün mantığını en açık şekilde gösteren dirikesim olsa da, diğer türlere karşı tutumumuzun en temelinde onları yiyecek olarak kullanmak yatar. *Animals, Men and Morals*'ın çoğu ekoloji, makrobiyotik, sağlık veya din düşüncelerinden türetilen argümanlara atıfta bulunmaksızın, et yemeye yönelik bir saldırıdır. Bu saldırı sadece insan olmayanlar için duyulan endişeye dayalıdır. İnsan olmayanların kendi amaçlarımız uğruna sırf birer araç olduğu düşüncesi zihnimizi sarmış durumdadır.

Vahşi kuşların katledilmesinden kaygı duyarken sofralarımızdaki tavukların aslında çok daha fazla katlediliyor oluşundan kaygı duymayan çevreciler bile bu şekilde düşünüyor; daha az vahşi hayat olsaydı neler kaybedeceğimize dair endişe içerisindeler. İhtiyaçlarımızı karşılamak için yürüttüğümüz faaliyetlerin fikir yapımızı da şekillendirdiğini belirten Marksist düşüncenin takipçisi olan Stanley Godlovitch, insanın çevresini yenilebilir ve yenilemez olanlar şeklinde sınıflandırdığını öne sürüyor. Çoğu hayvan birinci kategoriye girdi ve orada kaldı. İnsanlık yiyecek için başka türleri her daim öldürmüş olabilir ama onları hiç bugünkü kadar acımasızca sömürmedi. Amacı mümkün olan en yüksek çıktı (et, yumurta, süt) ve en düşük girdiye (yem, işçi yevmiyeleri vb) ulaşmak olan iş yöntemleri tarıma galebe çalmıştır. Ruth Harrison'ın "On Factory Farming" adlı denemesi bazı modern metotlar ve İngiltere'de etkili kontroller sağlanmasına yönelik başarısız kampanyaların genel bir resmini çizer ki

bu kampanyanın fitilini ateşleyen de kendi kitabı *Animal Machines* olmuştu (Stuart: Londra, 1964).

Ruth'un makalesi hiçbir şekilde önceki kitabının yerini tutamaz. Bu üzücü, çünkü "çiftlik ürünleri hâlâ insanların zihninde tünemeye gitmeden önce yemini yiyen tavuklar ve tarlalarda serbestçe gezinen hayvanlar olarak yer ediyor" diyor. Ancak ne makalesinde ne de *Animals, Men and Morals*'ın herhangi bir yerinde, bu yanlış görüntünün yerini fabrika tarımının doğası ve kapsamı hakkında net bir fikir almıştır. Bunu sadece dolaylı olarak, İngiliz hükümeti tarafından kurulan bir danışma komitesi tarafından önerilen reform yasasını duyduğumuzda öğreniyoruz. Hükümetin çok idealist olduğu gerekçesiyle uygulamayı reddettiği öneriler arasında şunlar vardı: *Herhangi bir hayvanın en azından özgürce vücudunu döndürebileceği bir yeri olmalı.*

Fabrika çiftliği hayvanlarının en gerçek anlamda özgürlüğe ihtiyacı vardır. Buzağılar 1,5 metrelik ahırlarda tutulur. Genellikle yaklaşık dört aylıkken katledilirler ve büyüklükleri yüzünden son bir aylarını veya daha fazlasını ahırın içinde hareket edemeyecek şekilde geçirirler. Çok daha uzun süreler boyunca sadece belirli bir oranda daha büyük ahırda tutulan yoğun sığır sürüleri, sığır eti üretiminin giderek artan bir yüzdesini oluşturmaktadır. Dişi domuzlar genellikle hamileyken benzer bir şekilde kısıtlı bir alana konur, bu da çoğu zaman doğurganlığı artırmanın yapay yöntemlerinden istifade etmek için olabilir. Bu şekilde hapsedilen hayvanlar, ne egzersiz yaparak yiyecekleri boşa harcar ne de kartlaşmış kaslar geliştirir.

Tüm damızlık hayvanlar için kuru bir zemin sağlanmalıdır.

Sıkışık bir vaziyette tutulan hayvanlar genellikle samansız çıtalı zeminlerde durmak ve uyumak zorundadır çünkü bu şekilde alanı temizlemek kolaylaşır.

Lezzetli kaba yemler bir haftalık olduktan sonra tüm buzağılar için hazır olmalıdır. Ev kadınlarının tercih ettiği soluk buzağı etini üretebilmesi için, buzağılar normalde ot yiyecekleri yaşı çoktan geçmiş olsalar bile, kesime kadar tamamen sıvı bir diyetle beslenirler. Ahırlarında bulunan odunları kemirme girişimleriyle de anlaşılacağı üzere kaba yem yeme hasreti çekerler. (Yine aynı sebepten ötürü, demir eksikliği çekerler.)

Kümes hayvanları için olan batarya kafesler bir kuşun tek seferde bir kanadını açabileceği kadar genişliğe sahip olmalıdır.

Bugünkü İngiliz sistemine göre, yumurtlayan dört ya da beş tavuk için bir kafes, *New York Review of Books*'un iki sayfasından azıcık daha büyük, 20x18 inçlik bir taban alanına sahiptir. Bu alanda, tel takılmış, eğimli bir zeminin üstünde (yumurtalar aşağı yuvarlanabilsin diye eğimli; gübre aralardan düşebilsin diye telli) en fazla sayıdaki yumurtayı yumurtlayabilsinler diye yemeklerine katılan ilaçların yanında yapay aydınlatma ve yüksek ısı koşulları altında bir yıl ya da on sekiz ay yaşarlar. Sofralık kuşlar bazen kafeslerde de tutulur. Çoğunlukla daha az kalabalık olmayan ahırlarda yetiştirilirler. Bu koşullar altında kuşların tüm doğal aktiviteleri karman çorman bir hale gelir ve birbirlerini ölümüne gagalamak gibi "ahlaksızlıklar" geliştirirler. Bunu önlemek için sıklıkla kuşların gagaları kesilir ve hangarlar karanlık tutulur.

Fabrika çiftçiliğini destekleyenlerinizden kaçı oradan çıkan ürünlerin nasıl üretildiğini biliyor? Aranızdan kaçının kulağına bununla ilgili bir şeyler çalındı fakat bunun sizi rahatsız edeceğinden korkup araştırmama hususunda ayak direttiniz? Türcü olmayanlar için ortalama bir tüketicinin bilgisizliği, gerçeği öğrenmeye karşı olan kayıtsızlığı ve kötü bir şeyin olmasına izin verilmeyeceğine

dair belirsiz inancı, Nazi toplama kamplarındaki namuslu Almanların tutumuna benziyor.

Tabii ki fabrika çiftçiğinin bazı savunucuları var. Onların argümanları da kabataslak bir şekilde John Harris tarafından inceleniyor. "Başka bir şeyi tecrübe etmedikleri için, acı da çekmiyorlar" argümanı en yaygın olanı. Böyle bir argüman hayvan davranışlarını bilen bir kişi tarafından öne sürülmez çünkü bilir ki hayvanların tüm davranışları öğrenilmiş olmak zorunda değildir. Tavuklar daha önce bunu yapmaya elverişli bir ortamda hiç yaşamamış olsalar dahi kanatlarını germeye, etrafı dolaşmaya, eşelemeye, hatta kum banyosu yapmaya veya yuva kurmaya çalışırlar. Buzağılar annelerinden kaç yaşında koparılmış olurlarsa olsun annelerinin eksikliğinden mustariptirler. "Bu şiddet içeren metotlara artan nüfusa protein temini için ihtiyacımız var."

Ekolojistlerin ve kıtlıkla mücadele kuruluşlarının bildiği gibi, doğru sebze mahsulünü, mesela soya fasulyesini yetiştirirsek dönüm başına çok daha fazla protein üretebiliriz. Zira hayvanlar egzersiz yapamadıklarında dahi mahsullerin yaklaşık yüzde 90'ını proteine dönüştürmek için kullanırlar. Bu kitabı okuyan çoğu insan fabrika çiftçiliğinin, duyarlı yaratıkların haksız derecede sömürülmesini içerdiğini kabul eder ve yine de "insanca" yapılması şartıyla, yiyecek için hayvan yetiştirmenin yanlış bir şey olmadığını söylemek isteyecektir. Bu insanlar aslında hayvanların acı çekmesine neden olmamamız gerektiğini söyleseler dahi onları öldürmenin yanlış bir tarafı olmadığını düşünürler.

Bu yaklaşıma verilecek iki olası yanıt vardır. Biri, bu tutumun saçma olduğunu gösterme girişimidir. Roslind Godlovitch, hayvanlara karşı yaygın tutumu inceleyen bir yazı kaleme almıştır. "Hayvanların acı çekmesi engellenmelidir" ve "hayvanları öldürmekte bir sakınca yoktur"

görüşlerinin birleşiminden yola çıkarak tüm hayvanların yaşamlarının sonlandırılması sonucuna varılır (Tüm duyarlı canlıların hayatlarının an az bir noktasında bir raddeye kadar acı çekmesinden dolayı). Yaşama verdiğimiz değerden ötürü ötanazi hâlâ tartışmalı bir meseledir. Eğer yaşama değer vermeseydik, çekilebilecek en az acıyı gerekçelendirebilirdik. Bu doğrultuda, eğer bütün hayvanların yaşamlarını sonlandırma görevimizi inkâr edersek, hayvanların yaşamına bir değer atfettiğimizi de kabul etmek zorunda kalırız.

Bu argüman bana geçerli görünse de, hayvan yaşamının değerinin, yaşamın onlar için sahip olabileceği zevklerden türetilmesi gerektiği, böylece yaşamlarının acı üzerinde bir zevk dengesine sahip olması koşuluyla, onları yetiştirmekte haklı olduğumuz söylenebilir. Ama bu da hayvanları üretip onları olabildiğince müreffeh ve acısız bir şekilde yaşatmamız gerektiğini ima eder.

Bu noktada, insanca yapıldığı sürece, yiyecek için hayvan yetiştirmenin ve öldürmenin iyi olduğu görüşüne iki olası yanıttan ikincisini verebiliriz. Bu ikinci yanıt da insan olan etin tadına doyabilsin diye insan olmayan öylece öldürülebilir demektir, insan olmayanları hâlâ amaç değil araç olarak düşünüyoruz. Fabrika çiftçiliği de aynı görüşün teknolojik uygulamasından ibarettir. Geleneksel yöntemler bile hadım etmeyi, yavruların annelerinden ayrılmasını, sürülerin dağıtılmasını, kızgın demirlerle dağlamayı veya kulak delmeyi, en nihayetinde mezbahalara taşınmayı ve hayvanın etrafa yayılmış kan kokusunu almasıyla tehlikeyi hissettiği son dehşet anlarını içerir. Günümüz et endüstrisinde, hayvanları acısız bir şekilde yaşatıp öldürebileceğimiz bir koşulda yetiştirebilmeye çalışmanın salt imkânsızlık olduğunu fark edeceğiz. Bunun sonucunda et yalnızca varlıklı insanların ayrıcalığı haline gelecektir.

Bu kitapta sadece sınırlı bir konuyu ele alabildim, sözgelimi kürk ve spor için hayvanların öldürülmesiyle ilgili yazılar hakkında hiçbir şeye değinemedim.

Diğer türler hakkında tamamıyla farklı düşünmeye başladığımızda, başından etraflıca sorulması gereken soruları da incelemedim. Mesela yoksul çocukları ısıran fareler hakkında iki tarafın da çıkarlarını düşünerek ne yapmamız gerekir? Bunun çözümünden emin olmamakla beraber, asıl fark etmemiz gereken mesele, farelerin de menfaatleri olduğunu kabul ederek bunun bir menfaat çatışması olduğunun bilincine varmaktır. Ancak o zaman farklı çözüm yolları aramayı, mesela fareleri öldürmek yerine onları kısırlaştıracak yemleri kullanmayı düşünebiliriz.

Bu gibi sorunlara, diğer türleri yiyecek ve deney amacıyla sömürmenin yanında ikincil bir mesele olmasından ötürü değinmedim. Kusurlarına rağmen bu kitabın, bahsedilen esas konularda her insanın insan olmayanlara karşı tutumunu ırkçılıktan veya cinsiyetçilikten daha az sakıncalı olmayan bir önyargı biçimi olarak fark etmesi için bir meydan okuma olduğunu gösterecek kadar kendimi ifade ettiğimi umuyorum. Bu sadece bir tutum değişikliği değil, hayat tarzımızda da değişiklik yapmamızı gerektiren bir mücadeledir, onun için de vejetaryen olmamızı gerektirir.

Böylesine ahlaki bir talep başarılı olabilir mi? İhtimaller tamamen buna karşı. Bu kitap hiçbir teşvik içermiyor. Hayvanları sömürmeyi bırakırsak, daha sağlıklı olacağımızı veya hayattan daha fazla zevk alacağımızı söylemiyor. Hayvan özgürlüğü, insanlık adına diğer özgürlük hareketlerinden daha fazla fedakârlık gerektirecektir, çünkü hayvanlar bunu kendileri için talep edemez, oy, gösteri ya da bombalarla sömürülmeye karşı protesto düzenleyemezler. İnsan böyle içten bir fedakârlığa muktedir midir?

Kim bilir? Eğer bu kitap önemli bir etkide bulunabilirse, insanın içinde taşıdığını düşündüğü insafsızlık ve bencillikten daha fazla bir potansiyele sahip olduğuna inanan herkesin inancını aklayacaktır.

Jim Mason'la
Tavuklara Yaklaşımın Etik Bir Yolu

Bazı insanlar tavuklara karşı o kadar az empati duyar ki, onların nasıl muamele gördüğünü umursamazlar. Birine "tavuk" diye seslenmek onun korkaklığını aşağılamak ve "kuş beyinli" diye seslenmek ise olağanüstü bir aptallığa dem vurmak içindir. Ancak tavuklar doksan kadar tavuğu tanıyabilir ve bu kuşların her birinin gagalama hızının kendilerininkinden daha fazla veya daha az olup olmadığını bilebilirler. Araştırmacılar, tavukların önlerindeki renkli düğmeyi hemen gagaladıklarında az miktar yiyecek alırken, 22 saniye bekleyip daha fazla yiyecek alırlarsa, gagalamadan önce bekleyebileceklerini göstermişlerdir.[1]

1. Jennifer Viegas, "Chickens Worry About the Future", *Discovery News*, https://www.abc.net.au/science/articles/2005/07/15/1415178.htm

Dahası, binlerce nesil evcil tavuk yetiştiriciliğinden sonra tavuklar, mesela bir şahin gibi yukarıdan ya da bir rakun gibi yerden gelen tehdidi anlayıp farklı alarm çağrıları verme yetisini hâlâ koruyorlar. Araştırmacılar tavuklara "havasal" bir alarm çağrı kaydını dinlettiklerinde tavukların "zeminsel" olandan daha farklı tepkiler verdiklerini gözlemlemişlerdir.[2]

Her ne kadar bu çalışmalar ilgi çekici olsa da, değinilmesi gereken asıl etik kaygı tavukların ne kadar akıllı olduklarından ziyade, onların acı çekip çekmedikleridir, ki bununla ilgili kimsenin gerçekten bir şüphesi olamaz. Tavukların da bizimkine benzer bir sinir sistemi var. Onlara herhangi duyarlı bir canlıyı acıtabilecek bir şey yaptığımızda bizimkine benzeyen davranışsal ve fizyolojik tepkiler veriyorlar. Tavuklar gergin ya da sıkkın olduklarında, kafese hapsedilmiş ileri geri sallanan hayvanlar gibi, bilim insanlarının "stereotipik davranış" dedikleri veya tekrarlayan anlamsız hareketlerde bulunurlar. İki farklı habitatı tanıyıp birini diğerine tercih edilebilir bulduklarında, tercih ettikleri yaşam alanlarına ulaşmak için fazlasıyla uğraşacaklardır. Topal tavuklar bariz bir şekilde hissettikleri acıyı hafifleten ve daha aktif olmalarını sağlayan ağrı kesicilerin eklendiği yiyecekleri seçecektir.[3]

Birçok insan gereksiz yere hayvanlara acı çektirmenin önlenmesi gerektiğini kolaylıkla kabul edecektir. İngiltere'deki Bristol Üniversitesi'nde hayvan refahı profesörü olan Christine Nicol, tavukların ve diğer çiftlik hayvanlarının zihinsel yaşamlarıyla ilgili son araştırmaları özetleyerek şunları söyledi: "Bizim görevimiz, başkalarına yemeyi

2. Susan Milius, "The science of eeeeek: what a squeak can tell researchers about life, society, and all that", *Science News*, 12 Eylül 1998; https://www.questia.com/magazine/1G1-21156998/the-science-of-eeeeek-what-a-squeak-can-tell-researchers

3. T. C. Danbury vd, "Self-selection of the analgesic drug carprofen by lame broiler chickens", *Veterinary Record*, 146 (11 Mart 2000), s. 307-11.

veya kullanmayı düşündüğümüz her hayvanın karmaşık bir birey olduğunu öğretmek ve çiftçilik kültürümüzü buna göre ayarlamaktır."[4] Bunu başarmak için çiftçilik kültürümüzün ne denli değişmesi gerektiğini birazdan göreceğiz.

Endüstride "et tavuğu" olarak bilinen ve marketlerde satılan tavukların neredeyse hepsi çok geniş kümeslerde yetiştiriliyorlar. Tipik bir kümes ebatı 150 metreye 14 metre olmakla beraber 30.000 ve daha fazla tavuğu barındırabilir. ABD tavuk endüstrisinin ticari birliği olan National Chicken Council [Ulusal Tavuk Konseyi], ortalama bir ağırlığa sahip bir kuş[5] için 620 cm^2 stoklama yoğunluğu öngören Animal Welfare Guidelines'ı [Hayvan Refahı Yönergeleri] yayımlar ki bu, 22x28 cm boyutundaki Amerikan daktilo kâğıtlarına tekabül eder. Piliçler yavruyken fazla sıkışıklık yaratmazlar, fakat satılmaya elverişli boyutlara ulaştıklarında kümes ilk bakışta adeta beyaz bir halıyla kaplanmış gibi olur. Diğer kuşları ittirmeden hareket edemez, kanatlarını istemli bir şekilde açamaz ve kendilerinden daha dominant ve agresif kuşlardan da kaçınma imkânı bulamazlar. Sıkışıklık strese sebep olur çünkü daha doğal ortamlarda tavuklar "hiyerarşi"* kurarlar ve buna uygun bir biçimde kendi alanlarını oluştururlar. Eğer üreticiler tavuklara daha fazla yer imkânı

4. Jonathan Leake, "The Secret Lives of Moody Cows", *Sunday Times*, 27 Şubat 2005.

5. National Chicken Council, Animal Welfare Guidelines and Audit Checklist, Washington, DC, Mart 2003, https://thepoul-trysite.com/articles/animal-welfare-guidelines-and-audit-checklist. s. 6 ". . . yoğunluk ayakkare alan ölçüsü başına 3,85 kg canlı ağırlığı geçmemeli. 2004'te piyasadaki ortalama ağırlık 2,26 kg olduğundan bu bir kuş başına 0,054 metrekareye eşit oluyor. (bkz. www.nationalchickencouncil.com/statistics/stat_detail.cfm?id=2)."

* Orijinalinde *pecking order* diye geçer. Hem hiyerarşi hem de kelimelerin direkt çevirisinde "gagalama düzeni" anlamına gelen bu deyişle Singer kinayeli bir ifade kullanmıştır. (ç.n.)

sağlasaydı tavuklar daha fazla kilo alabilir ve ölme ihtimalleri daha az olurdu lakin kuşların refahını bırakın onların nasıl tutuldukları da üretkenliklerine bağlı değildir. Bir endüstri el kitabında şöyle söylenmektedir: "Zemin alanını daraltmak piliç başına daha zayıf sonuçlar ortaya çıkarırken her daim akla gelen soru şudur: Her piliçten en yüksek randımanı alabilmek için gerekli olan minimum zemin alanı nedir?"[6]

1997'de Britanya'da bir yargıç tavukları bu denli dar alanlara sıkıştırmanın zalimlik olduğuna hükmetti. Dava McDonald's'ın, Helen Steel ve David Morris adında iki İngiliz çevre aktivistinin yayımladığı broşürlerde şirketini karaladığını, başka şeylerle beraber zulümden McDonald's'ın sorumlu olduğunu söylediklerini iddia ettiğinde ortaya çıkmıştır. Steel ve Morris bu dev şirkete karşı kendilerini savunmak üzere avukatlara verecek paraları olmadığından uzmanlardan kendi savunmaları lehine kanıtlar isteyerek savunmayı kendileri üstlendiler. "McLibel" [McİftIra] davası İngiliz hukuk tarihinde en uzun süren yargılama olarak tarihe geçti. Her ne kadar Steel ve Morris'in diğer iddiaları yanlış olsa da, birçok uzmanın tanıklığını dinledikten sonra yargıç Rodger Bell zulüm suçlamasının doğruluğuna hükmetti: "McDonald's'ın et ihtiyacı için kullanılan et tavukları yaşamlarının son günlerini hareket edemeyecek kadar kısıtlı bir alanda geçiriyorlar." "Son günlerinde yaşadıkları bu haşin hareket kısıtlaması zalimcedir ve McDonald's bu zalimce uygulamadan ötürü suçlu bulunmuştur."[7]

6. M. O. North ve Bell D. D., *Commercial Chicken Production Manual*, 4. Baskı, Van Nostrand Reinhold, New York, 1990, s. 456.
7. John Vidal, *McLibel: Burger Culture on Trial*, Pan Books, Londra, 1997, s. 311.

Kümese Girin
(Uyarı: Bazı Okurlara Rahatsızlık Verebilir)

Herhangi bir kümese girdiğinizde gözlerinizde ve akciğerlerinizde yanma hissedersiniz. Bunun sebebi amonyaktır ki bu da sadece sürülerin büyüme dönemlerinden ziyade tüm sene boyunca, bazen de birden fazla sene, zeminde biriken ve temizlenmeyen tavuk dışkılarından gelir.[8] Yüksek amonyak seviyeleri kuşlarda kronik solunum yolları hastalıklarına, ayaklarında ve iç dizlerinde yaralara ve göğüslerinde kabartılara sebep olabilir. Bu da tavukların gözlerinde sulanmaya sebep olur ki iyice kötüleştiğinde birçok tavukta körlükle sonuçlanır.[9] Tavuklar aşırı bir hızla çoğaldığında ve ağırlaştıklarında, ayakta durmaları acı verici hale geliyor, sonuç olarak vakitlerinin büyük bir çoğunluğunu dışkı dolu bir yığının üstünde oturarak geçiriyorlar ve bu yüzden göğüsleri su topluyor. Nesillerdir tavuklar en kısa sürede en fazla et üretimini sağlamak

8. Bkz. H. L. Brodie vd, "Structures for Broiler Litter Manure Storage", Fact Sheet 416, Maryland Cooperative Extension, www.agnr.umd.edu/users/bioreng/fs416.htm, gübre temizleme kapağının temizliğinin üç yıl gecikmesine atıf. Ayrıca bkz. Anon., "Animal Waste Management Plans", *Delaware Nutrient Management Notes*, Delaware Department of Agriculture, Cilt 1, No: 7 (Temmuz 2000), dışkıların %90'ının 2 yıl boyunca yerde kaldığı varsayılarak hesaplanmıştır.

9. C. Berg, "Foot-Pad Dermatitis in Broilers and Turkeys", *Veterinaria* 36 (1998); G. J. Wang, C. Ekstrand ve J. Svedberg, "Wet Litter and Perches-Risk Factors for the Development of Foot Pad Dermatitis in Floor-Housed Hens" *British Poultry Science* 39 (1998), s. 191-7; C. M. Wathes, "Aerial Emissions from Poultry Production", *World Poultry Science Journal* 54 (1998), s. 241-51; Kristensen ve Wathes, a.g.e.; S. Muirhead, "Ammonia Control Essential to Maintenance of Poultry Health", *Feedstuffs* (13 Nisan 1992), s. 11. Amonyağın sebep olduğu körlük, ayrıca bkz. Michael P. Lacy, "Litter Quality and Performance", University of Georgia College of Agriculture and Environmental Sciences, https://thepoultry-site.com/articles/litter-qual-ity-and-broiler-performance ve Karen Davis, *Prisoned Chickens, Poisoned Eggs: An Inside Look at the Modern Poultry Industry*, Book Publishing Company, Summertown, TN, 1996, s. 62-4, 92, 96-8.

üzere yetiştirildi. 1950'lere kıyasla şimdi üç kat daha hızlı büyüyorken o yıllardaki muadillerine nazaran yemin üçte birini tüketiyorlar.[10] Ancak bu amansız verimlilik hırsının bir bedeli oldu: Kemik gelişimi kaslar ve yağların büyüme hızlarına yetişemez. Bir araştırmaya göre et tavuklarının yüzde 90'ının bacaklarında gözle görülebilen sorunlar varken yüzde 26'sının da kemik hastalıklarından kaynaklanan kronik ağrı çektiği tespit edildi.[11] Bristol Üniversitesi'nde Veterinerlik Bilimleri'nde görev yapan Profesör John Webster: "Et tavukları hayatlarının son yüzde 20'sinde kronik ağrılar çeken tek besi hayvanı türüdür. Çok şişman olduklarından değil de eklemleri çok ağrıdığı için hareket etmezler"[12] der. Bazen omurların çatlaması sonucu tavuklarda felç görülebilir. Felçli veya bacaklarını kullanamayan tavuklar yem ya da suya ulaşamaz hale gelirler ve çiftçilerin tek tek onları kontrol etmeye üşenmesinden veya zamanları olmadığından, tavuklar açlıktan veya susuzluktan ölürler. Bu ve benzeri hayati sorunlar ve bu şartlarda yaşayan çok fazla sayıdaki hayvan göz önüne alındığında, Amerika'da yaklaşık 9 milyar hayvan olmak üzere; Webster, endüstriyel tavuk üreticiliğini "hem miktarı hem de şiddeti açısından en çarpıcı problem, insanın diğer duyarlı hayvanlara karşı insanlık dışı muamelesinin sistematik bir örneği" olarak görüyor.[13]

Dilerseniz endüstriyel çiftçiliği eleştirin, endüstri sözcüleri size muhakkak hayvanları sağlıklı ve mutlu kılma-

10. G. Havenstein, P. Ferket ve M. Qureshi, "Growth, livability, and feed conversion of 1957 versus 2001 broilers when fed representative 1957 and 2001 broiler diets", *Poultry Science* 82 (2003), s. 1500-1508.
11. S. C. Kestin, T. G. Knowles, A. E. Tinch ve N. G. Gregory, "Prevalence of Leg Weakness in Broiler Chickens and its Relationship with Genotype", *Veterinary Record* 131 (1992), s. 190-9.
12. *Guardian*, 14 Ekim 1991.
13. John Webster, *Animal Welfare: A Cool Eye Towards Eden*, Blackwell Science, Oxford, 1995, s. 156.

nın yetiştiricilerin de çıkarına olduğunu, bu sayede hayvanların da daha iyi gelişmiş olacağını söyleyeceklerdir. Ticari tavuk yetiştiriciliği örneği bu iddiayı mutlak suretle yanlışlıyor. Erken ölen tavuklar yetiştiriciye mali zarar verse de asıl önemli olan kümesteki toplam verimliliktir.

Arkansas Üniversitesi Uygulamalı Et Tavuğu Araştırma Birimi'nde yönetici olan G. Tom Tablet ve aynı üniversitede Kümes Hayvanları Bilimi departmanında görev yapan M. Mendenhall şu soruyu sordular: "Kalp krizi, karın iltihabı ve bacaklardaki problemlerden kaynaklı ölümleri artıracak olmasına rağmen olabilecek en büyük tavukları yetiştirmek mi daha kârlıdır, yoksa onları kalp, ciğer ve iskelet problemlerini aza indirgeyecek şekilde daha yavaş yetiştirip daha küçük tavuklar elde etmek mi?" Böyle bir soru sorulduğunda araştırmacıların da ifade ettiği üzere "istenilen büyüklüğe ulaşıp ölüm oranını göz ardı etmenin daha iyi olduğunu" muhtelif maliyet hesaplarına dayanarak çıkarsamak sadece dört işlem gerektirecek kadar basittir.[14]

Tavukların hızlı büyümesi için yetiştirilmesi insanların yediği tavukların ebeveynleri olan damızlık kuşlar için farklı bir sorun yaratır. Ebeveynler yavrularıyla muazzam iştahları dahil olmak üzere aynı genetik özelliklere sahiptir. Ancak damızlık kuşlar erişkinliğe ulaşmalı ve mümkün olduğunca uzun bir süre üremeye devam etmeliler. Eğer ki iştahlarını tatmin edecek kadar yem verilseydi olağanüstü miktarda büyüyecekler ve cinsel olgunluğa erişmeden de ölebileceklerdi. Bu yüzden de yetiştirici damızlık kuşların yemlerini iştahlarının yemeye imkân verebileceğinden yüzde 60 ile 80 daha az verir.[15] Ulusal

14. G. T. Tabler ve A. M. Mendenhall, "Broiler Nutrition, Feed Intake and Grower Economics", *Avian Advice* 5(4) (Kış 2003), s. 9.
15. J. Mench, "Broiler breeders: feed restriction and welfare", *World's Poultry Science Journal*, Cilt 58 (2002), s. 23-9.

Tavuk Konseyi'nin hayvan refahı kılavuzunun "yemsiz günler" diye adlandırdığı günlerde aç tavuklara hiç yem verilmez. Bu açlık onları haddinden fazla su içmeye sevk edebilir ki bu yüzden bu günlerde su içmeleri de kısıtlanabilir. Gerek stresi atmak için gerek yiyecek bir şeyler bulma ümidiyle, hiçbir şey yokken bile, dürtüsel bir şekilde yeri gagalarlar. Mcİftira davasında bu uygulamayı inceleyen Justice Bell'in de söylediği gibi: "Benim çıkarımım, damızlık hayvanların iştahının artması, özellikle de daha fazla aç hissetmeleri için aç bırakma uygulamaları, onların yemeğe ulaşmalarını engellemek ve açlık duymaları korkunçtur. Kuşların acı çekmesi bedeline karşılık kâr için çok iyi planlanmış bir yöntemdir." Damızlık hayvanların hızlı olgunlaşan yavruları yalnız 6 hafta yaşar. Bu yaşa geldiklerinde yakalanırlar, kutulara koyulur ve katledilmek üzere kamyonlarla taşınırlar. *Washington Post* muhabiri hayvan yakalayıcılarını suçüstü gözlemledi: "Kuşları bacaklarından tutup adeta çamaşır fırlatır gibi kafeslerin içine sokuyor, bazen de kürek kullanıyorlardı." Hayvan yakalayıcıları, işlerini daha hızlı yapmak için kuşları tek bacaklarından yakalar, bu sayede her bir elinde 4-5 tavuğu tutabilir. Ekonomik açıdan avantajlı olabilecek herhangi bir uygulamayı kısıtlamaktan kaçınmaya istekli olan Ulusal Tavuk Konseyi'nin hayvan refahı kılavuzu, "el başına maksimum kuş sayısı beştir" diyor. Tek bacaklarından asılı duran ürkmüş kuşlar kanat çırparlar. Sık sık yerinden çıkmış ve kırılmış kalça ve kanatlardan ve iç kanamadan dolayı acı içinde kıvranırlar.[16] Kafeslere tıkıştırılmış kuşlar

16. I. J. H. Duncan, "The Assessment of Welfare During the Handling and Transport of Broilers", J. M. Faure ve A. D. Mills (ed.), *Proceedings of the Third European Symposium on Poultry Welfare*, French Branch of the World Poultry Science Association, Tours, France, 1989, s. 79-91; N.G. Gregory ve L. J. Wilkins, "Skeletal Damage and Bone Defects During Catching and Processing", C.C. Whitehead (ed.), *Bone Biology and Skeletal Disorders in Poultry*, Carfax Publishing, Abingdon, İngiltere, 1992.

mezbahaya doğru saatler süren yolculuklarına başlar. En nihayetinde kutulardan çıkarılma sırası onlara geldiğinde, onları katledilecekleri odalara götüren taşıma bandından sarkan zincirlere ayakları bağlanır. Hız esastır çünkü mezbahaya, günün sonunda çıkan tavuk sayısına göre ödenme yapılır. Bugün bir ölüm hattı genelde dakikada 90 kuş taşır, dakikada 120 kuşa kadar çıkabilir ya da saatte 7.200. En düşük oran bile yirmi yıl önceki hattan iki kat daha hızlıdır. Bu hızda, kuşları tutanlar nazikçe ve itinayla davranmak istese bile bunu yapamazlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, diğer gelişmiş devletlerin aksine, tavukların (veya ördekler veya tavuklar) katledilmeden önce bayıltılmalarını gerektiren bir kanun yoktur. Kuşlar ölüm hattından baş aşağı inerken, başları elektrikli suyun içerisine batırılmış şekildedir, ki bunun adına endüstride "sersemletici" derler. Ama buna yanlış isim verilmiştir. İngiltere'deki Bristol Üniversitesi Klinik Veteriner Bilimi Departmanı araştırmacısı Dr. Mohan Raj, hayvanların çeşitli formlarda sersemletildikten sonraki beyin aktivitelerini kaydedip, bunların sonuçlarını *World's Poultry Science Journal*'da yayımladı. Ona "Amerikalı tüketiciler, süpermarketten aldıkları piliçlerin düzgün şekilde sersemletildiğinden ve böylece boğazları kesilirken baygın olduklarından eminler mi?" diye sorduk. Cevabı çok netti: "Hayır, piliçlerin çoğunluğu ayık ve acı çekiyor, var olan elektrikli sersemletme sisteminin altında da stresliler." Devamında da bize bu sersemletme sürecinde kullandıkları elektrik akımının yeterli olmadığını ve hayvanların hemen bayılmadıklarını açıkladı. Hemen bayıltacak elektrik akımı kullanılmasının da etin kalitesine hasar verebileceği belirtildi. Hayvanları sersemletmek için yasal bir gereklilik olmadığından endüstri bu riski

---

A COK Report: Animal Suffering in the Broiler Industry'den alıntılanmıştır.

almaz. Aksine, kullanılan yetersiz akım kuşların bilincini kapamadan felce uğratır. Mezbaha operatörünün bakış açısından ise felce uğratmak bilincini kapamak kadar iyidir çünkü kuşların debelenmesini durdurur ve böylece boğazları daha kolay kesilir. Hızlı hat yüzünden elektrikli su banyosu sonrası gerçekleştirilen boğaz kesim işlemi bazı kuşları ıskalar ve işlemin bir sonraki aşaması olan kaynar su deposunda hâlâ hayatta ve bilinçlidirler. Kaç kuşun canlı olarak kaynatıldığına dair sayılara ulaşmak zor olsa da, elde edilen Freedom of Information [Bilgi Edinme Özgürlüğü] belgelerinde, yalnız Birleşik Devletler'de üç milyona yakın olabileceği belirtilmiştir.[17] Bu hesaba göre siz bu sayfayı okurken 11 tavuk haşlanarak öldürüldü. Ama gerçek rakamlar bundan daha çok yüksek olabilir. Heflin, Alabama'da bulunan Tyson mezbahasında kaydedilen gizli görüntüler düzinelerce kuşun düzgün çalışmayan boğaz kesme makineleri tarafından katledildiğini göstermiştir. Kesici bıçak tarafından ıskalanan canlı tavukların kafalarını çalışanlar koparır. Halen bilinci açık olan kuşlar kaynar su tankına atılır. Tesis çalışanının, her vardiyada 40 tane kuşun arkadaki katil tarafından ıskalanmasının kabul edilebilir olduğunu ve canlı şekilde haşlandığını söylediği kaydedildi.[18]

Eğer son birkaç paragrafı okurken rahatsız olduysanız yıllarını, çoğunluğu Kentucky Fried Chicken için olan gecede 80.000 tavuğun öldürüldüğü Grannis, Arkansas'taki Tyson Foods mezbahasının ölüm odasında çalışarak harcamış olan Virgil Butler der ki: "Tasvir ettiğimiz gördüklerimin yanına bile yaklaşamaz." Çalıştığı ölüm hattı

17. Freedom of Information Act #94-363, Poultry Slaughtered, Condemned, and Cadavers, 6/30/94; United Poultry Concerns, "Poultry Slaughter: The Need for Legislation", http://www.upc-online.org/ slaughter/ slaughter3web.pdf.

18. "Tyson to Probe Chicken-slaughter Methods", *Associated Press*, 25 Mayıs 2005.

o kadar hızlıydı ki hat ilerlemeden önce bütün tavukları öldürmek imkânsızdı. İyi bir gecede her yedi tavuktan birinin haşlanma tankına vardığında canlı olduğunu söyledi. Ortalama bir gecede ise her on tavuktan üçünün olabileceğini söyledi. Butler'a göre ıskalanan kuşlar "canlı bir şekilde haşlandı". "Kanat çırpar, ciyaklar, tekmeler ve gözleri kafalarından dışarı fırlar." Tankın içerisinde çok fazla çırpındıklarından sıklıkla kırık kemikler, bozulmuş ve kayıp vücut uzuvlarıyla dışarı çıkarlar.[19] Müdür, tavukların canlı bir şekilde haşlama tankına gideceğini ya da hatalı çalışan teçhizattan dolayı bacaklarının kırılacağını bilse dahi mekanik arızalar olduğunda hattı durdurmayı reddeder.

İnsanlar baskı altındalarsa, patronlarıyla kavgalılarsa ya da çalışma şartlarından bıkmışlarsa tuhaf şeyler yapabilirler. Ocak 2003'te Butler yaptığı resmi açıklamada çalışanların tavukları çekerek parçaladığını, ezdiğini, patakladığını, üstlerinden yük kaldırma kamyonlarıyla geçtiğini ve hatta kuru buz bombalarıyla onları patlattığını beyan eder. Tyson bu beyanı, işini kaybetmiş canı sıkkın bir işçinin "korkunç" icatları olduğunu söyleyerek reddetmiştir. Butler'ın hırsızlıktan suçlu bulunduğu ve kanunla başka sorunları olduğu da doğru. Ancak Butler'ın bu sözde "çirkin" iddiaları dile getirmesinden on sekiz ay sonra, Batı Virginia, Moorfield'da KFC tedarikçisi olan başka bir mezbahada gizlice çekilen bir video kaseti, iddialarını çok daha inandırıcı hale getirdi. Ülkedeki en büyük ikinci tavuk imalatçısı olan Pilgrim's Pride tarafından işletilen mezbaha KFC'nin "Yılın Tedarikçisi" ödülünü kazandı. Hayvanlara ahlaki yaklaşım için insanlara çalışan gizli bir müfettişin çektiği video kasette de mezbaha çalışanları tıpkı Butler'ın tasvir ettiğine benzer davranışlar sergili-

19. Tyson çalışanı Virgil Butler'ın imzalı beyanı, 30 Ocak 2003.

yordu: Canlı tavukları duvarlara vurdukları, üzerlerinde zıpladıkları ve onları sanki bir futbol topuymuşçasına tekmeledikleri izlendi. Gizli müfettişin kameraya yakalayabildiklerinin ötesinde "yüzlerce" vahşi muameleye tanık olduğunu söyledi. Çalışanlar kuşların kafalarını kanlarıyla graffiti yazmak için kestiler, kar yağıyormuş gibi görünsün diye canlı kuşların tüylerini kopardılar, lateks eldivenle boyunlarını bağlayıp boğdular ve etraftaki diğer kuşların üstüne dışkılarını sıçratmak için onları bir su balonu gibi sıktılar. Müfettiş, çalışanların davranışının sıkılmaktan ya da işlerinin mahiyetinin yarattığı tükenişi dışa vurma ihtiyacından kaynaklandığı kanaatinde. Kuşkusuz ki işleri onları hayvanların çilesine karşı duyarsızlaştırdı.

Butler'ın Grannis'te tasvir ettiği muameleyle Moorfield'deki muamele arasındaki tek önemli fark Moorfield'de olanların kâsede kaydedilmesiydi. Kanıtlanan vahşeti yok sayma imkânı olmayan Pilgrim's Pride dehşete düştüğünü bildirdi.[20] Fakat Amerika'nın en büyük iki tavuk imalatçısı olmalarına rağmen ne Pilgrim's Pride ne de Tyson Foods sorunun kökünü irdelemek için herhangi bir girişimde bulundu. Vasıfsız, düşük maaşlı, pis ve kanlı bir ortamda çalışan işçiler genellikle cehennem sıcağı altında daimi bir baskıya maruz kalarak her mesaide 90.000'e kadar hayvanı katletmek için ölüm bantlarının her ne olursa olsun çalışmasını sağlamak zorundadır.

20. Donald G. McNeil Jr., "KFC Supplier Accused of Animal Cruelty", *New York Times*, 20 Temmuz 2004.

Oxford Vejetaryen Grubu
Kişisel Bir Görüş

İnsanların tesadüfen de olsa birbiriyle etkileşim haline geçmesi, bir katalizör etkisi yaratabilir. Böylece tek başlarına başaramayacakları bazı şeylerin üstesinden gelebilirler. Bloomsbury grubundan George Edward Moore, Virginia ve Leonard Wulf, Edward Morgan Forster, John Maynard Keynes, Vanessa ve Clive Bell, Lytton Strachey ve diğerleri bu duruma önemli bir örnektir.

Oxford'da 1969-1971 yılları arasında bulunan bir grup vejetaryeni bu meşhur kişiliklerle karşılaştırmak kendini beğenmişlik olurdu. Ancak gün gelir de hayvan hakları hareketi farklı türlere yaklaşımımızı iyi yönde değiştirmeyi

başarabilirse, Oxford Vejetaryen Grubu bir gün önemli bir güç olarak itibar görebilir.

Eşim Renata ve ben Oxford'a 1969 yılının ekim ayında yerleştik. Akademik kariyer hedefleyen Avustralyalı bir felsefe öğrencisinin doğal bir doruk noktası olan felsefe bölümünde lisansüstü eğitimi almak için gelmiştim. Benim ilgi alanlarım etik ve siyaset felsefesiydi. Ancak felsefe alanındaki çalışmalarım ile normal yaşantımı birbirinden ayrı tutmak gitgide zorlaşıyordu. Günlük hayatım ve etik inançlarım diğer öğrencilerle benzerlik gösteriyordu. Özgün bir bakış açısına sahip değildim. Hayvanlara karşı yaklaşımımız ve davranış etiğimizle ilgili beni diğerlerinden ayıracak görüş ve niteliklere sahip değildim. Birçok insan gibi hayvanlara şiddete her zaman karşı çıksam da bu beni derinden endişelendirmiyordu. RSPCA'nın [Royal Security for Prevention of Cruelty for Animals/ Hayvan Zulmünün Önlenmesi için Kraliyet Güvenliği] ve hükümetin hayvana şiddet sorununu çözümleyebileceğine inanıyordum. Vejetaryenlerin en iyi ihtimal hayalperest, en kötü ihtimal saplantılı olduğunu düşünüyordum. Hayvan refahı benim fikrimce politikacıların aksine yaşlı kadınların sorunuydu.

Hayvanlara yaklaşımımızdan memnun olsam da, 1970 yılında tesadüfen Oxford Grubu'ndan biriyle tanışmamla memnuniyetimdeki ilk çatlak oluştu. Bu kişinin adı Richard Keshen'di. Kanadalıydı ve aynı zamanda felsefe lisansüstü öğrencisiydi. Beraber Jonathan Glover'in özgür irade, determinizm ve ahlaki sorumluluk üzerine olan derslerine giriyorduk. Dersleri oldukça aydınlatıcıydı ve ders sonrası genellikle birkaç öğrenci bekliyor ve ona soru soruyor, birtakım konularda tartışıp fikir alışverişinde bulunuyordu. Bir keresinde de Richard ve ben de bu grubun içindeydik ve konuyu tartışmaya devam ederek sınıftan ayrıldık. Öğle yemeği vaktinde Richard öğrenim gördüğü

üniversite olan Balliol'de hem öğle yemeği yiyebileceğimizi hem de sohbetimize devam edebileceğimizi söyledi. Yemek seçerken Richard spagetti sosunun içinde et olup olmadığını sordu. İçinde et olduğunu öğrenince etsiz bir salata tercih etti. Özgür irade ve determinizmden yeteri kadar konuştuktan sonra kendisine neden et yemediğini sordum. Bu soru hayatımı değiştirecek bir tartışmaya yol açtı. Ancak bu değişim hemen olmadı. Richard'ın çiftlik hayvanlarına yapılan kötü muameleyle hayvanlara gösterilen önemin azlığına dikkat çekmesi beni birçok şeyi tekrar düşünüp gözden geçirmeye itti. Ancak yine de bir günde beslenme alışkanlığımı değiştiremezdim.

Yaklaşık iki ay sonra Renata ve ben, Richard'ın eşi Mary ve onların vejetaryen olmasından mesul olan iki diğer felsefe öğrencisi Roslind ve Stanley Godlovitch'le tanıştık. Ros ve Stan, Oxford'a gelmeden bir ya da iki yıl önce vejetaryen olmuşlardı. İnsan olmayan hayvanlara karşı davranışlarımızı maalesef geçmiş yüzyıllarda beyazların diğer ırkları sömürmesine benzetti. Bu benzetme bizi insan olan ve olmayanlar arasında ahlaki açıdan daha uygun bir ayrım yapmaya teşvik edecek, bu sayede bu canlılara karşı davranışlarımızı daha uygun ve doğru bir zemine oturtabilecek, kendi türümüzden olmayan canlılara da daha doğru davranabilecektik.

Bu iki aylık süreçte Renata ve ben, Ruth Harrison'un fabrika çiftçiliğine karşıt fikirlerini içeren *Animal Machines* adlı kitabını okuduk. Aynı zamanda Ros Godlovitch'in *Philosophy* adlı akademik bir dergide bulunan bir makalesini okudum. Ros, bu makaleyi Stan, John Harris ve Oxford'da okuyan vejetaryen bir felsefe öğrencisi ile beraber bir kitapta yeniden yayımlamaya hazırlıyordu. Ros makale üzerinde yaptığı düzeltmelerden emin olamıyordu. Ben de argümanlarını netleştirme ve güçlendirme hususunda ona yardımcı olmaya çalıştım. En nihayetinde o

kendi yöntemiyle devam etti ve *Animals, Men and Morals* kitabında yayımlanan düzenlenmiş makaleye önerilerimden hiçbiri eklenmedi. Ancak argümanları mümkün olan en kuvvetli hale getirme sürecinde kendimi vejetaryen olma mantığının çürütülemez bir gerçek olduğuna ikna ettim. Renata ve ben eğer kendimize saygımızı yitirmek istemiyor ve ahlaki konuları ciddiye alıyorsak, hayvanları yemekten kaçınmamız gerektiğine karar verdik.

Keshenler ve Godlovitchler vasıtasıyla dağınık vejetaryen grubunun diğer üyelerini de tanıma fırsatı bulduk. Birçoğu büyük, eski evlerde birlikte yaşıyorlardı ve sebze yetiştirdikleri geniş bahçeleri vardı. Bu yerleşimde yaşayanların içinde John Harris ve *Animals, Men and Morals* adlı kitaba katkı sağlamış David Wood ve Michael Peters bulunuyordu.

Felsefi açıdan bakıldığında birçok konuda anlaşamasak da günümüzde hayvanlara davranışın uygunsuzluğunda hemfikir olduk. David Wood'un ilgi alanı kıta felsefesiyken, Michael Peters Marksizm ve yapısalcılıktan yanaydı, Richard Keshen'in en gözde filozofu ise Spinoza'ydı. Ros Godlovitch ise hâlâ temel pozisyonunu geliştiriyordu. Lisans eğitimi felsefe üzerine değildi ve yalnızca bizim hayvanlarla ilişkimizin etiği ilgisini çektiğinden bu gruba dahildi.

Stan Godlovitch, ahlak felsefesi alanında çalışmayı reddetti ve biyoloji felsefesi üzerine yoğunlaştı. Ben ise diğerlerinin aksine öncelikli olarak Anglo-Amerikan felsefesine odaklanıyordum. Ahlak felsefesinde onlardan çok daha faydacı bir tutumla ilerliyordum. O zamanlar Oxford'da Richard Ryder, Andrew Linzey ve Stephen Clark da bulunuyordu. Richard Ryder, Oxford'da bulunan Warneford Hastanesi'nde çalışmaktaydı.

"Türcülük" hakkında bir broşür yazmıştı. Bildiğim kadarıyla bu, terimin ilk kullanımıydı. Şimdiyse *Animals,*

Men and Morals adlı kitapta yer vermek üzere sessizliklerinin kurbanı olan bu hayvanların üzerinde uygulanan deneyler ile alakalı bir deneme yazıyordu. Daha sonra, bu çalışmayı hayvan deneylerini hedef alan "Victims of Science" [Bilimin Kurbanları] adlı yazısıyla başkaldırıya dönüştürdü. Aynı zamanda RSPCA içinde "Kızıl Grup" diye adlandırabileceğimiz bir topluluk kuruyordu. Amacı tilki avcılarını tespit etmek ve durdurmak, bu ve bunun gibi birçok soruna dikkat çekmek ve bu sorunlar üzerinde güçlü bir duruş sergilemekti. O zamanlarda bu durumu sağlaması kolay görünmüyordu. Ros Godlovitch aracılığıyla Richard Ryder ile tanıştım ve ondan hayvan deneyleriyle ilgili birçok bilgi aldım. Bu dönemde, yaklaşımlarımız birbirimizin tıpkısının aynısıydı. Ben bir vejetaryendim, ancak hayvanlar üzerinde yapılan deneylere tam anlamıyla karşı değildim. Konu hakkında bilgisiz olduğumdan ve bu deneylerin çoğunun hayat kurtarmak için gerekli olduğunu düşündüğümden, faydacı gerekçeler doğrultusunda bir adaletsizliğin söz konusu olmadığı kanısına vardım. Öte yandan Richard Ryder o zamanlar vejetaryen değildi ama deneylerin hayvanlara aşırı derecede acı çektirmesinden dolayı hayvan deneylerine karşıydı.

Andrew Linzey hayvan sorununu Hıristiyan teolojisi bakış açısıyla ele alıyordu. Bu durum grubun çoğunluğunu ilgilendirmiyordu ne de olsa biz inancı olmayan bir topluluktuk. Andrew Linzey'nin kitabı *Animal Rights* [Hayvan Hakları] SCM Press (Öğrenci Hıristiyan Hareketi) tarafından 1976 yılında yayımlandı. Bu zaman aralığında Stephan Clark, Oxford'a bağlı All Souls Koleji'nde öğretim görevlisiydi. Ancak ben onunla 1977 yılında yayımlanan *Moral Status of Animals* kitabından sonra tanışma fırsatı buldum. 1971'de yayımlanan *Animals, Men and Morals* bu kitap türünün ilk örneğiydi diyebiliriz. Bu kitapla ilgili büyük umutlarımız vardı.

Bu kitap toplumdan hayvan hakları bağlamında devrimsel değişimler talep ediyor, insan olmayan hayvanlara olan tutumumuzu ve yaklaşımımızı değiştirmemizi talep ediyordu. Sanırım Ros Godlovitch bu kitabın geniş çaplı bir protesto hareketini tetikleyebileceğini düşünüyordu. Tüm bu beklentilerin ardından, kitabın imza gününde talep oldukça düşük kalmış, beklentiyi karşılayamamış, hayal kırıklığına uğratmıştı. Büyük gazeteler ve haftalık dergiler kitabı görmezden geldi. Örneğin *Sunday Times* gazetesinde sadece kısa bir yer verildi ve alt manşette yer aldı. Yalnızca sergi ile alakalı kısa bir metine yer verildi ve yorum yoktu. Bizim fikirlerimiz ağırbaşlı İngiliz basınına göre fazla radikal olmalıydı.

O zamanlar, kitabın yayımlanmasıyla eşzamanlı oluşan Britanya basınındaki sessizlik, ciddi bir moral bozukluğuna yol açmıştı. Yine de zincirleme devam edecek olaylar dizisinin ilk halkası olarak gördüğüm bu durumun ardından *Hayvan Özgürleşmesi* adlı kitabımı yazdım. *Animals, Men and Morals* adlı kitabın İngiltere'de yayımlanmasından bir süre sonra Godlovitch ailesi daha iyi haberler aldılar. Taplinger Yayınevi kitabın Amerikan baskısını yayımlamakta uzlaşmıştı. Ancak kitap Amerika'da Britany'da olduğundan daha fazla ilgi görebilecek miydi? Öyle olması için elimden gelenin en iyisini yapmakta kararlıydım. Elime geçen her fırsatta insanların hayvanlara ne kadar adaletsiz davrandığımızı fark etmeleri için bir şeyler yazmak istiyordum ama bunu yapmaktan vazgeçmiştim çünkü fikirlerimin çoğunu başka kişilerden edindim. Özellikle Ros Godlovitch'ten. Bu nedenle onun düşüncelerini yayımlamasına imkân vermeliydim.

Hem insanların bu konudan haberdar olmalarına dair arzularımı gerçekleştirmek hem de arkadaşlarımın görüşlerinin hak ettiği değeri görmesi adına bir atılım yaptım. *Animals, Men and Morals* kitabı üzerine olan ama yalın ve

tutarlı Hayvan Özgürleşmesi felsesine katkı sağlayanların fikirlerinden oluşan uzun bir derleme makalesi yazacaktım. Amerika'da böyle bir derlemeyi yayımlayabileceğini bildiğim tek yer The New York Review of Books'tu.

Burada çalışan editörlere yazacağım kitabı ve derlemeyi açıklayan bir yazı yazdım. Onlarla daha önce bağlantı kurmadığımdan ve beni tanımadıklarından nasıl bir yanıtla karşılaşacağımı bilmiyordum. Yeni ve radikal fikirlere açık olduklarını biliyordum, ancak acaba yalnızca tanıdıkları kişilerin yazılarını mı kabul ediyorlardı? Hayvan Özgürleşmesi düşüncesi onlara saçma mı geliyordu?

Robert Silver'ın cevabı temkinli de olsa teşvik ediciydi. Fikir ilgisini çekmişti ve makaleyi görmek istiyordu lakin yayımlamak için söz de vermiyordu. İhtiyacım olan desteği görmüştüm ve makale 1973 yılı nisan ayında "Hayvan Özgürleşmesi" adı altında yayımlandı. Hemen sonra insanlardan coşkulu mektuplar almaya başladım. Görünüşe göre insanlar hayvanlara gösterilen kötü tutumun tutarlı ve felsefi bir dille destek bulmasından ve bu fikirlerin su yüzüne çıkmasından memnundu.

Mektuplardan biri New York'un önde gelen yayıncılarından birine aitti. Mektubunda yazdığım fikirleri ayrıntılarıyla bir kitaba uyarlamamı öneriyordu. Makalem *Animals, Men and Morals* kitabının Amerika'da tanınırlığını artırsa da, zamanla daha önce Britanya'da hiç görülmemiş olan ciltsiz baskıya geçildi.

Belli ki bu türden bir kitaba talep fazlaydı. Kitabın tarzı, düzenli ve sistematik oluşu, farklı yazarlardan toplanan makalelere kıyasla daha çok tercih ediliyordu. Aynı zamanda fabrika çiftçiliği konusuyla alakalı Amerika'da bilimsel bir araştırma ve deneylerin yapılmasına ihtiyaç vardı, çünkü *Animals, Men and Morals* ve *Animal Machines* kitaplarındaki veriler tamamen İngiltere'den toplanmıştı. Bu süreçte yakında Oxford'dan ayrılacağımın

farkındaydım. New York Üniversitesi'ne konuk öğretim görevlisi olmayı kabul etmiştim. Bu sayede bu tarzda bilimsel araştırmalara iyi bir temel oluşturabilecek ve katkıda bulunabilecektim. Bu nedenle Oxford'da geçirdiğimiz son yaz süresince Hayvan Özgürleşmesi üzerinde çalışmaya başladım.

Öte yandan Oxford Vejetaryen Grubu çoktan dağılmaya başlamıştı. Çoğu öğrenci diplomasını almış, John Harris Manchester'a, David Wood Warwick Üniversitesi'ne gitmiş, Richard ve Mary Keshen Kanada'ya dönmüş, Stan ve Ros Godlovitch ise ayrılmışlardı. Stan, Kanada'ya gitmiş, Ros ise Oxford'da kalmıştı. Bu grupla güçlü dostluk bağları kurmuştum. Birbirimize değer veriyor, birbirimizin düşüncelerine saygı gösteriyorduk. Bu saygının bir kısmı vejetaryenliğe karşı duyduğumuz etik bağlılıktan kaynaklanıyordu. Hayvanlar hakkındaki fikirlerimizin örtüşmesinin yanı sıra hepimizin bir ortak noktası daha vardı. Doğadan keyif alıyorduk. Genellikle Thames ve Oxfordshire'in kırsal bölgelerinde yürüyüş yapıyorduk. Stan ve Richard ile olan gezilerimizde hem kuşlar hakkında hem de sebze yetiştiriciliği konusunda yararlı bilgiler edindim. Birlikte birçok kez yemek yedik, yemek tariflerini birbirimizle paylaştık. Vejetaryenler olarak yemek yapma konusunda hâlâ öğrenmemiz gereken çok şey vardı.

Bizim topluluğumuzun, toplumu nasıl etkilediğini söylemek için henüz çok erken. Lakin eğer kaleme aldığımız kitaplar hayvan refahı konusunda toplumun algısını değiştirebilirse, o zaman iyi bir tesirimizin olduğu söylenebilir. Ancak hayvan refahı hareketinin yeniden hayata geçmesi sürecinde oluşan geniş çaplı ve bambaşka durumları birbirinden ayırmak güç bir durum. 1960 yılının sonlarından başlayıp 1970'in başlarına kadar uzanan çevrecilik akımı bu soruna etki eden bir faktördü. Bu durumun konuyla yakından ilgilenen ve bu hareketin

yeniden hayata geçmesi için uzun ve meşakkatli bir biçimde çalışan Oxford Topluluğu ile bağlantısı yoktu. 70'li yılların başlarında Oxford'da bir grup genç vejetaryenin Hayvan Refahı hareketini başlatma sürecinde toplum üzerinde yarattıkları etki hususunda tarihçiler hangi fikirlere sahipler bilemem. Ben Oxford'dayken Keshen ve Godlovitch ailesi eğer Oxford'da olmasaydı, bırakın pişirdiğim ve yediğim yemekleri, hayatımın büyük bir kısmını oluşturan düşündüğüm ve yazdığım her şeyden mahrum kalacaktım.

Vejetaryenliğin Felsefesi

1997 yılında İngiliz hukuk tarihinin en uzun mahkemesi gerçekleşti. Duruşmada et tüketim sorununa vurgu yapılmıştı. McDonald's Kuruluşu ve McDonald's Restoran Limited Şirketi ile Steel ve Morris'in karşı karşıya geldiği dava (McİftIra duruşması olarak da bilinir) 515 gün sürdü ve 180 kişi tanıklık yaptı. London Green Peace Birliği'ne bağlı iki aktivist olan Helen Steel ve David Morris'in ve McDonald's'ın yargılandığı davada, fast-food ürünlerinin hazırlanışı, paketlenmesi, pazarlanması, satışı, aynı zamanda bu yiyeceklerin besin değerleri, bu ürünleri üretmenin çevreye tahribatı, bedeni yumurta ve ete dönüşen hayvanlara muamele davanın konusuydu.

Bu dava, modern tarım işletmeciliği anlayışının olumsuz ve olumlu yönleri ile alakalı kanıt toplamak için önemli bir fırsat sunuyordu. "McDonald's'ın Sorunu Ne?" adlı broşür davayı bir hakaret davasına dönüştürdü. Bu broşürün içinde göze çarpan detay, her sayfasının tepesinde McDonald's işletmelerinde bulunan sarı kemerlerin olmasıydı. Bu kemerlerin birisinin üzerinde "McCinayet" diğerinin üzerindeyse "McİşkenceÇ yazıyordu. Broşürün bir alt kısmında "McDonald's ne yaptı da işkence ve hayvan katlinden sorumlu tutuluyor?" sorusu yazıyordu. Broşürde bu sorunun cevabı şöyleydi:

"McDonald's'ın yemek menüsü et ağırlıklı. Dünya çapında 55 ülkede her gün milyonlarca hamburger satıyorlar. Bu da gün geçtikçe yeni doğan ve yetiştirilen hayvanların öldürüldüğü ve McDonald's ürünlerine dönüştüğü anlamına geliyor. Bu hayvanlardan bazıları; özellikle tavuklar ve domuzlar, yaşamının tamamını yapay koşullar altında büyük fabrika çiftliklerinde sürdürüyorlar. Kaçınılmaz olarak hareket alanları kısıtlanıyor, aynı zamanda temiz havadan ve güneşten de mahrum kalıyorlar. Ölümleri vahşi ve kanlı oluyor."

McDonald's ise broşürün bu suçlamalarının tamamen iftira olduğunu, şirketin hayvanlara yapılan bu vahşi işkencede payının olmadığını iddia etti. Bu iddiadan yola çıkarak hâkim Bay Justice Bell, İngiliz halkına uygun bir tutumla adaleti sağlama niyetindeydi. Bu bağlamda "McİşkenceÇ sıfatı, aklanmak için ve Steel ve Morris'in hayvanların stresli ve konforsuz koşullar altında acı çektiğini göstermesi için yeterli delil olarak görülmeyecekti.

Hayvanları kısmen zaptetmek, başka bir yere taşımak elbette strese neden olabilir. Kesime göndermekse kesinlikle strese sebep olacak bir durumdur. Ancak sıradan, mantıklı bir insanın bu yapılanların hiçbirinin acımasızca olduğuna inandığını düşünmüyorum. Kaldı ki strese

sebep olduğu söylenen bu koşullar makul bir düzeyde tutulmaktadır. Herhangi bir insan çiftlik ve kesim yöntemleri ile ilgili yüzeysel bir bilgiye sahip olabilir ama belirli miktarda stres, huzursuzluk, hatta ağrıları bile makul buluyor ya da gaddarlık olarak eleştirmiyor olmalıdır.

Ancak duruşmanın sonunda Bay Justice Bell, hayvanların yaşadığı stres, acı ve rahatsızlık gibi olumsuz koşulların makul sayılabilecek düzeyden daha şiddetli olduğu kanısına vardı. McDonalds'ın "vahşi uygulamasından" dolayı aleyhinde karar verdi ve McDonalds'ı "suçlu buldu". Piliçlerin, yumurtlayan tavukların ve dişi domuzların alanlarının yetersiz olduğuna, zarar gördüğüne ve birbirinden ayrı stantlarda tutulduğuna dikkat çekerek, bunun zalimlik olduğuna kanaat getirdi. Aynı zamanda tavuk üretim tesislerinde uygulanan bazı gaddar uygulamaları da buldu. Verilen yemlerin besin değerinin yetersizliği ve kalitesizliği tavukların aç kalmasına neden oluyordu. Ayrıca bu tesislerde saatte 600 tavuk kasalara sıkıştırılıyor, yaralanmalara maruz kalıyorlardı. Kesimden önce hayvanların bir şey hissetmemesi amacıyla onları bayıltan aparat her zaman çalışmıyordu. Bahsi geçen olumsuz koşulları gözler önüne seren bu yöntem hayvanların ne kadar kötü şartlarda üretim sürecine girdiğini kanıtlar nitelikteydi. Bay Justice Bell'in görüşünde bu koşullar insanlık dışıydı ve McDonald's kuruluşunu sorumlu tuttu.

McDonald's'ı "McİşkenceMcİşkence" tabiriyle tanımlamak bir karalama sayılmazdı çünkü suçlamalar büyük ölçüde doğruluk içeriyordu. Bu ahlaki yargıdan; ağır şartlar altında yetiştirilen tavukları, tezgâhlarda yavru domuzlardan elde edilen ürünleri ve elektrikli kafeslerde tutulan tavukların yumurtalarını satın alırken ne çıkarmalıyız? Elbette bu da yanlış olmalı, değil mi?

Bu görüşe itiraz edenler oldu. Birkaç yıl önce bir konferans yemeğinde kendimi Taylandlı bir Budist filozofun

karşısında buldum. Büfeden yemek seçiyorduk ve ben büfede sunulan etli yemeklerden uzak durdum ama Taylandlı filozof aksini yaptı. Ona yediği yemekle Budizmi nasıl bağdaştırdığını sordum. Budizmin bizden talebi daha ilk ilkesinde duyarlı olan hiçbir canlıya zarar vermemekti. Budist inancında et yemenin, yiyeceğimiz hayvanın bizim için kesilmemesi şartıyla kabul edilebilir olduğunu söyledi. Onun yediği etse, bizzat onun için kesilmiş hayvanların eti değildi. Zaten ölmek üzere olan hayvanların etini yemek Budist inançlarına göre bir sorun teşkil etmiyordu.

Akşam yemeğine eşlik eden arkadaşımın et yiyişini, kendince haklı bir zemine oturttuğu bu nedenleri, eski zamanlarda köylü bir ailenin bir hayvanı öldürüp gezgin, keşiş bir dilencinin kutusuna yerleştirmesine benzetsem de onu ikna edemedim. Savunmasındaki zaaf bugün yediğim et ile gelecekte devam edecek hayvan katlinin arasındaki bağı kavrayamıyor, toplumun hayvanları öldürmeye devam edeceğini göremiyordu. Üstelik süpermarketlerde satılan dondurulmuş tavuklar ben var olmasam dahi yok edilmeye devam edecekti. İnsanlar tercihlerini hangi ürün üzerinde yoğunlaştırırsa süpermarketler bu istek doğrultusunda ürün tedarik ediyorlar. Sonuç olarak arz talep dengesinde insanların tercihleri az da olsa tavuk veya tofu endüstrisinin de hacmini belirliyor.

Antik Budist inancının bir çeşidine inanan bazı savunmacılar, tavuk satışlarında azalmanın somut bir fark yaratmayacağı, dolayısıyla üreticiyi etkilemeyeceği görüşünü ortaya attı. Bir miktar eksilme onları etkilemezdi. Bu nedenle tavuk tüketimi bu savunmacılar için sorun teşkil etmiyordu. Böyle hassas bir konuya gösterilen bu sığ bakış açısı, bazı enteresan konuları gün yüzüne çıkarsa da, bir kişinin somut bir zarar vermiyor olması, o kişinin hatalı olmadığı anlamına gelmez. Bu büyük bir yanılgıdır. Oxford filozoflarından Jonathan Glover, 1975'te yayımla-

nan Proceedings of The Aristotelian Society-Aristoteles Topluluğu'nun Bildirileri'nin içinde yer alan "It makes no difference whether or not I do it" [Benim yapmam veya yapmamam hiçbir şeyi değiştirmez] adlı makalesinde bu gibi hassas konularda insanların sorumluluktan kaçışının etkilerini muzip bir dille kaleme aldı.

Glover'in makalesinin içeriğinin ana hatlarıyla özeti şu şekildedir:

Glover bir köyde yüz kişinin yemek yediğini hayal eder. Bu kişilerin her birinin tabağında yüz adet fasulye tanesi bulunur. Birdenbire, yüz aç eşkıya grubu köye saldırır. Her eşkıya bir köylünün tabağındaki yiyeceği alır, afiyetle yer ve hızlıca kaçar. Bir hafta sonra, eşkıyalar köyü bir daha yağmalamaya karar verirler ama içlerinden birinin fakirlerden yemek çalmanın doğru olup olmadığı hakkında kuşkuları vardır. Bu kuşkular sonucunda başka bir eşkıya çözüm önerisinde bulunur. Bu sefer her bir köylünün tüm tabağını almaktansa sadece 1 fasulye tanesi almayı önermiştir. Tek bir fasulyenin kayboluşu köylünün nezdinde gözle görülür bir fark yaratmayacağından, hiçbir eşkıyaya zarar gelmeyecektir. Eşkıyalar planlarına sadık kalırlar ve her eşkıya, tüm köylülerin tabağından tek bir fasulye tanesi alır ve yine köylülerin tüm fasulyesi tükenmiştir. Köylüler geçen hafta oldukları kadar aç kalmışlardır. Ancak eşkıyaların karnı toktur ve kimseye zarar vermediklerini düşünerek rahat bir şekilde uyuyabilmektedir. Glover'ın bu benzetmesi; bizlere her birimizin bir sorunla alakalı her ne kadar gözle görülmeyen ufak zararlar versek de zamanla bu görmezden gelinen ufak tefek sorunların çığ gibi büyüdüğünü, bu sorunlara kayıtsız kalmanın ne denli bir safsata olduğunu gözler önüne seriyordu.

Mc Donald's'ın tavuk, yumurta ve jambon üretim tesislerine olan negatif etkileri bireysel tüketiciye kıyasla daha ciddi bir büyüklüğe sahip. Ama eğer kimse Mc-

Donald's restoranlarında yemek yemezse, McDonald's aciz bir duruma düşerdi. Kolektif olarak hayvansal gıda tüketen tüm tüketiciler, hayvanların üretim aşamasında uğradığı bu acımasız yöntemlerden sorumludur. Özel durumlar dışarıda tutulduğunda, bu sorumluk belli bir ölçüde tüketicilere aittir.

Ahlak değerlerimizden taviz vermediğimizde, vicdani olmayan şartlarda yetiştirilen tavukların, elektrikli kafeslerde yumurta elde edilmesinin ve domuz ürünleri üretilmesinin doğru olmadığının farkına varırız. Bu durum güçlü bir neden olsa da tabii ki tek başına "vejetaryenlik" olgusu bakımından yeterli bir argüman değildir. Bay Justice Bell yalnızca tavuk ve domuz ürünlerini göz önünde bulundurarak acımasızca bir yaklaşımı tespit etmiş, kırmızı et ve süt ürünleri ile ilgili bir usulsüzlükten bahsetmemiştir. Bu ihtimali aklından bile geçirmedi çünkü Mc Donald's, tavuk, yumurta ve domuz ürünlerini büyük çaplı üretim yapan firmalardan tedarik ediyordu. McDonald's bu firmalardan kolaylıkla etkilenebilir, bu firmalar McDonald's'a istediklerini yaptırma konusunda baskı uygulayabilirdi. Ancak et ve süt sektöründe durum farklıydı. Kırmızı eti çok sayıda küçük firmadan tedarik ettiği için McDonalds's üzerinde çok fazla etkilerinin olmayacağını düşünen Bay Justice Bell duruşmada şu açıklamalarda bulundu: "McDonald's'ın et ve süt üreticilerine nüfuz ettiğine dair yeterli delil bulunamadığı sonucuna varılmıştır. Bu üreticiler böyle bir dayatmaya kalkışsa dahi başarılı olamayacaktır."

Bu bakış açısıyla alakalı kim ne düşünürse düşünsün, ben bu bakış açısını mantıksız buluyorum. Hâkim bu söylemiyle durumu kabullenerek kendisine gösterilen, sığır yetiştiriciliğinde vahşi yöntemlere başvurulduğunu ortaya koyan delillerden bahsetmemeyi tercih etmiş, bu nedenle olumlu veya olumsuz bir sonuca ulaşılamamıştı.

Tabi bu durum, duruşmada da genel anlamda hayvanlara yapılan zulümden bahsedilmediğini göstermiyor. Bay David Walker duruşmada McDonald's'ın görgü tanığı olarak yer alıyordu. David Walker, McDonald's'ın önemli tedarikçilerinden biri olan İngiltere'deki McKey Food Services Inc. adlı şirketin genel müdürlüğünü üstleniyordu. Çapraz sorgu esnasında Helen Steel Walker'a "Et sanayisinin attığı adımlar ve eylemleri sonucu, hayvanların acı çekmesinin kaçınılmaz olduğu söyleniyor. Sizce bu doğru mu?" diye sordu. Walker oldukça net bir biçimde "Bu sorunun cevabı evet olmalı" dedi.

Walker'ın bu beyanı et sanayisinin etik değerleriyle alakalı can alıcı bir soruyu beraberinde getiriyor. "Hayvanların etinden, sütünden veya yumurtasından faydalanmak adına onlara çektirdiğimiz bu acıların ne kadarı meşru zemine oturtulabilir?"

Vejetaryenlik olgusunu hayvanları sırf kendi rahatımız ve ihtiyaçlarımız doğrultusunda ucuza temin ettiğimiz ve onlara sadece nesneymiş gibi davrandığımız durumlara karşı ahlaki bir protesto aracı olarak görürsek bu ideolojik duruşun daha da kuvvetlendiğini görürüz. On milyarlarca çiftlik hayvanının sadece çok ufak bir kısmı –tek başına Amerika'da dokuz milyar hayvan– gıda endüstrisinde çıkarları gözetilerek yaşatılıyor. Tek başına öldürmenin yanlışlığına ilişkin sorular, gelişmiş ülkelerdeki çoğu insanın yaptığı gibi, fabrikada yetiştirilen hayvanların et veya yumurtalarını yemeye dair ahlaki sorunla ilgili değildir. Avustralya'da gezen sığır ve koyunlarda olduğu gibi, hayvanlar serbestçe dolaşabilirken bile kızgın demirle damgalama, boynuz sökme, hadım etme gibi acımasız işlemlere maruz bırakılıyor ve ne kadar acıya dayanabilecekleri pek de önemsenmiyordu. Aynı durum kesim işlemi öncesi hayvanların ulaşımı ve taşınması için de geçerli. Bu gerçekleri göz önüne alarak odaklanmamız gereken sorun

hangi koşullar altında et yemenin doğru olacağı değil tam aksine bu kadar geniş bir hayvan zulmünün çarkına dahil olmamak adına neler yapabileceğimiz olmalıdır.

Sorunun cevabı ticari amaçlar doğrultusunda et, süt ve yumurta üreten geniş çaplı kuruluşları boykot etmek ve başkalarını da buna teşvik etmektir. Hayvanların çıkarlarının dikkate alınması bile bu direniş için yeterli bir gerekçedir. Üstelik et endüstrisinin neden olduğu çevresel sorunlar da bu direnişi destekler niteliktedir. Bay Justice Bell, McDonald's'ın yağmur ormanlarını yok ettiğini öne süren iddiaların asılsızlığını ortaya koysa da et sanayisi bu iddiadan pek hoşnut olamazdı. Çünkü Justice Bell bu iddianın yanı sıra başka bir delili kabul etmişti. Özellikle Brezilya'da olmak üzere sığırların otlatılması yağmur ormanlarının büyük bir kısmının yok oluşunda etkili olmuştu. McDonald's'ın kullandığı kırmızı et ürünlerinin bu bölgeden geldiğini hâkime ispat edememeleri David Morris ve Helen Steel için sorun teşkil ediyordu. Bu nedenle bütüne bakıldığında yağmur ormanlarındaki tahribat ve bunun beraberinde gelen küresel ısınma, yerlilerin hayat mücadelesinin zorlaşması ve ölmesi gibi sonuçların sorumlusu olarak et endüstrisi gösteriliyor.

Çevreciler hangi besinleri tükettiğimiz konusundaki seçimimizin çevresel bir sorun olduğunun gün geçtikçe daha çok farkına varıyor. Ahırlarda ve besi yerlerinde yetiştirilen hayvanlar soya fasulyesi veya tahıllarla besleniyorlar. Bu elde ettikleri besin değerlerinin çoğuyla yalnızca temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabiliyor ve ancak bedenlerinin yenilemeyen kısımları olan kemik ve derilerini geliştiriyorlar. 9 kilogramlık bir tahılda bulunan proteini 1 kilogram saf proteine dönüştürmek arazi, enerji, zaman ve su kaybına neden oluyor. İnsan nüfusunun sürekli arttığı kalabalık bir gezegende, gıda kıtlığı

günden güne artış gösterdiğinden bu işlem, maliyetini karşılayamayacağımız bir lükse dönüşüyor.

Yoğun hayvansal gıda üretimi hatırı sayılır miktarda fosil yakıt tüketen aynı zamanda hem hava kirliliği hem de su kirliliğine yol açan bir süreçtir. Atmosfere bol miktarda metan gazı ve birçok zararlı gazı saçar. Daha fazla hamburger yiyebilmek uğruna gezegenimizde kalıcı ve tahmin edilemez iklim değişiklerine yol açabilecek bu eylemlere göz yumuyor, milyarlarca insanın hayatını ve tüm bu değişen koşullarla baş edemeyen binlerce farklı bitki ve hayvan türünün yaşamını tehlikeye atıyoruz.

Hayvansal gıda ağırlıklı bir beslenme alışkanlığı edinmek hem hayvanlar hem çevre hem de bu besinleri tüketenlerin sağlığı için büyük bir felaket teşkil ediyor.

Tarif

Bu tarif vegandır. Oldukça basit, besleyici ve lezzetli bir tarif olmasının yanı sıra her gün yüz milyonlarca insan tarafından tüketilmektedir.

Malzemeler

2 yemek kaşığı zeytinyağı

1 adet doğranmış soğan

2 diş sarımsak (ezilmiş)

1 bardak kırmızı mercimek,

3 bardak su

Defne yaprağı

1 adet çubuk tarçın

1 çay kaşığı orta acı köri sosu

400 gram doğranmış taze veya konserve domates

30 gram kremalı Hindistancevizi veya yarım bardak Hindistancevizi sütü (isteğe bağlı)

Limon suyu (isteğe bağlı)

Tuz

Derin bir tavada yağı kızdırın. Ardından soğan ve sarımsağı saydamlaşana kadar kavurun. Mercimeği ekleyin ve 1-2 dakika yağda kavurun. Daha sonra üzerine 3 bardak su, 1 adet tarçın çubuğu ve köriyi ilave edin. Karıştırın, kaynadıktan sonra 20 dakika kısık ateşte pişirin. Eğer kurursa üzerine ara ara su ekleyebilirsiniz. Domatesi ilave edin ve 10 dakika daha pişirin. Şimdiye kadar mercimek yumuşamış olmalı. Eğer seviyorsanız, damak zevkinize göre Hindistancevizi kreması veya sütünü, limon suyunu ve tuz ekleyebilirsiniz. Servis etmeden önce tarçın çubuğunu ve defne yaprağını çıkarın.

Ortaya akışkan bir yemek çıkmış olmalı. Eğer lapa kalırsa üzerine su ilave edebilirsiniz. Bu yemek genellikle pilav üstü servis edilip mango ve limon turşusu eşliğinde tüketilir. Dilimlenmiş muz ve papadum ekmeği de iyi alternatiflerdir.

Balıklar Çığlık Atabilseydi

Çocukken babam beni çoğunlukla nehir veya deniz kenarına yürüyüşe çıkarırdı. Balık tutan insanlara rastlardık. Bazen çektikleri oltalarının ucunda yaşam mücadelesi veren balıkları görüyorduk. Bir seferinde bir adamın kovasından çıkardığı, halen kıpırdayan küçük bir balığa iğne batırdığını gördüm. İğnenin ucunda başka balıklara yem olmak için kullanılacaktı.

Başka bir sefer, dingin bir akıntının yanından geçerken sakince oturan ve oltasını seyreden bir adam gördüm. Dünyayla barış içinde gibi görünen bu adamın yanında önceden yakalamış olduğu balıklar umutsuzca çırpınıyor, havada zıplıyordu. Babam bana insanların bir balığı sudan çıkarıp yavaşça ölmesini izlemekten nasıl zevk aldıklarına anlam veremediğini söyledi. Bu çocukluk anılarım geçen ay *fishcount.org.uk* web sitesinde yayımlanan "Worse

Things Happen at Sea: The Welfare of Wild-Caught Fish" adlı adeta çığır açan bir bildiriyi okumamla birlikte tekrar canlandı. Dünyanın çoğunluğu, eğer hayvanlar beslenme amaçlı öldürülecekse bunu ıstırap çektirmeden yapmanın en doğrusu olduğunu kabul eder. Hayvan kıyımında kurallar genellikle hayvanların öldürülmeden önce bayıltılması yahut ivedi ölüm gerçekleşmesi gerektiğine işaret eder. Dini hayvan kesimlerinde ise dini prensiplerin izin verdiği ölçüde en hızlı öldürme şartı bulunur.

Ancak balıklar için bu böyle değildir. Denizde yakalanan balıkların, çiftlik balıkları da dahil olmak üzere insancıl yollarla öldürülmesi için bir kural yoktur. Trolcülerin ağına takılan balıklar gemi güvertesine çıkarılıp bir köşede boğuluyorlar.

Kanca ucuna canlı yem takmak balıkçılık mesleğinde yaygın bir uygulama. Örneğin uzun olta balıkçılığında, tek bir olta üzerinde yüzlerce hatta binlerce kanca kullanılıyor. Oltanın uzunluğu genelde 50-100 kilometreyi buluyor. Balıklar yeme geldiklerinde muhtemelen yakalanmış bir şekilde oltada kalıyor. Balıklar kancaya takıldıktan sonra çekilmeleri saatlerce sürebiliyor.

Ayrıca, ticari balıkçılıkta gırgır ağı yaygın olarak kullanılmaktadır. Balıkları kapana kıstırmak amacıyla tasarlanan bu balık ağının boşlukları bir balık solungacından küçüktür ve bu nedenle balıklar bu ağa genellikle solungaçlarından yakalanır. Ağın içinde boğulabilirler çünkü solungaçları sıkıştığından nefes almakta zorlanırlar. Solungaçları sıkışmasa bile ağ karaya çekilene kadar ağın içinde saatlerce hapis kalırlar.

Ancak bahsettiğim bildiride değinilen en hayret verici durumlardan biri insanlar tarafından öldürülen balıkların sayısıdır. Rapor edilen birçok farklı balık türünün tonajını her bir türün tahmini ağırlığına bölen ve aynı zamanda bu bildirinin yazarı olan Alison Mood, küresel ölçekte

son bir yılda yakalanan balıkların belki de ilk kez tahmin eden sistematik bir şablonunu ortaya attı. Hesaplarına göre *1 trilyon* civarı balığın yakalandığını tahmin ediyordu. Ancak bu sayı 2.7 trilyona da kadar ulaşabilirdi.

Bu şablonu geniş bir bakış açısıyla ele alacak olursak, United Nations Food and Agriculture Organization [Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü] her yıl 60 milyar hayvanın insan tüketimi için öldürüldüğünü tahmin ediyor. Bu sayı dünya üzerindeki her 1 insan için 9 hayvana eşdeğer. Mood'un daha düşük olan 1 trilyon tahminini baz alacak olursak, bu oran her bir insan için 150 balık olarak karşımıza çıkıyor. Bu tahmine ne yasadışı veya istemsiz yakalanan ne de olta iğnelerine yem olarak takılan balıklar dahil.

Bu balıkların çoğu dolaylı olarak tüketiliyor ve işlenip fabrikalarda yetiştirilen tavuklara veya çiftlik balıklarına veriliyordu. Tipik bir somon çiftliği ürettiği 1 kilo somon başına 3-4 kilo yabani balık kullanıyordu.

Tüm bu balıkçılık uygulamasının sürdürülebilir olduğunu varsayalım (tabii ki öyle değil). Eğer durum böyle olsaydı balıklar acı hissetmediğinden bu kadar büyük ölçekli bir katliamın önem arz etmeyeceğini düşünebilirdik. Ancak balıkların sinir sisteminin kuşların ve memelilerin sinir sistemiyle benzerlik taşıması, onların da acı hissettiğine işaret ediyor. Balıkların diğer canlıların canını yakan bir durumu yaşadıklarında, gösterdikleri tepki canlarının yandığını açıkça ortaya koyuyor. Ve buna bağlı olarak davranışlarındaki değişim de birkaç saat sürebiliyor. (Balıkların kısa süreli hafızalarının olduğu yalnızca bir efsanedir.) Balıklar elektrik çarpması gibi tatsız deneyimlerden kaçınmayı öğrenirler ve ağrı kesiciler aksi takdirde gösterecekleri ağrı belirtilerini azaltmaya yardımcı olur.

Pennsylvania State Üniversitesi'nde balıkçılık ve biyoloji alanında profesör olan Victoria Braithwaite, muhte-

melen bu konu üzerinde diğer bilim insanlarından çok daha fazla zaman harcadı. En son çıkan *Do Fish Feel Pain* [Balıklar Acı Hisseder mi?] adlı kitabında balıkların yalnızca acı hissetmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda birçok insanın zannettiğinden daha zeki olduğunu söylüyordu. Geçen yıl Avrupa Birliği'ne tavsiye veren bilimsel bir panel sayıca üstün kanıtlar sayesinde balıkların da acı çektiğini bildirdi.

Niçin balıklar sofralarımızın unutulmuş kurbanları haline geldiler? Pulla kaplı ve soğukkanlı oldukları için mi? Yoksa hissettikleri acıyı haykıramadıkları için mi? Sorunun cevabı ne olursa olsun, bulgular ticari balıkçılığın tahayyül edilemeyecek düzeyde acı ve ıstıraba yol açtığını gözler önüne seriyor. Denizlerde yaşayan canlıları insancıl yöntemlerle yakalayabilmeyi öğrenmek mecburiyetindeyiz. Eğer bu mümkün değil ise, onları tüketmek doğrultusunda gaddar olmayan ve sürdürülebilir alternatif yöntemlere yönelmeliyiz.

Vegan Olma Gerekçeleri

Hayvanlara yaptıklarımızın savunabilir bir tarafı olabilir mi? Hıristiyanlar, Museviler ve Müslümanlar hayvanlar üzerinde kurdukları egemenliği haklı göstermek adına kutsal kitaba başvurabilirler. Dini bir bakış açısının ötesinde bu olayı ele aldığımızda, kendimizi sorgulamamız gereken önemli bir husus var. Hayvanların bizim çıkarlarımız için yaratıldığını ve onlardan faydalanmamızın Tanrı tarafından emredildiğini varsayan dini inançları bir kenara koyarak "hayvan sorunuyla" yüzleşmeliyiz. Eğer biz bu dünyaya gelmiş canlı türlerinden yalnızca biriysek ve diğer türlere mensup milyarlarca insan olmayan hayvan varsa ve bizim gibi onlar da acı hissedebiliyorsa,

hayatın tadına varmak onların da en doğal hakkı değil midir? Bizim çıkarlarımız her zaman onlarınkinden daha önemli mi sayılmalı?

Hayvanları olumsuz etkilediğimiz tüm bu eylemler içinden günümüzde en çok sorgulanması gereken, onları tüketmek amacıyla yetiştirmemiz olmalıdır. Bu eylem diğer insan eylemlerine kıyasla sayıca çok daha fazla hayvana zarar veriyor. Yalnızca Amerika'da tüketme amacıyla yetiştirilen hayvan sayısı neredeyse 10 milyara yaklaşıyor.[1] Doğrusu, tüm bunlar gereksiz. Geniş bir yemek yelpazesine sahip olan gelişmiş ülkelerde kimsenin et yemesi gerekmiyor. Birçok çalışma et olmadan da sağlıklı yaşamaya devam edebileceğimizi gösteriyor. Ayrıca vegan (tamamen bitkisel) bir diyetle hiç hayvansal besin almadan da sağlıklı olabiliriz. (B12 vitamini bitkisel yemeklerde bulunmayan ve bizim için gerekli tek besin öğesidir fakat bu vitamini vegan kaynaklardan üretilen takviyelerle sağlamamız pekâlâ mümkündür.)

İnsanlara et tüketimi ile ilgili temel ahlaki sorunların ne olduğunu sorun. Birçoğu öldürmekten bahsedecektir. Bu tabii ki bir sorundur, ama en azından modern endüstriyel hayvancılık göz önüne alındığında, daha net bir itiraz mevcut. Etinin tadından haz aldığımız için hayvanları öldürmekte bir sorun olmasaydı bile biz yine de hayvanların uzun süreli ıstırap çekmesine neden olan bir çiftçilik modelini destekliyor olmaya devam ederdik.

Eti için yetiştirilen tavuklar aynı anda 20.000'den fazla tavuğu içinde barındırabilen barakalarda tutuluyor. Biriken dışkı, içerideki havanın amonyak seviyesini artırdığından gözleri yakıyor ve akciğerlere zarar veriyor. Sadece 45 günlükken kesilen bu tavukların olgunlaşmamış kemikleri vücut ağırlıklarını zorlukla taşıyabiliyor.

1. Bu makale yazıldığında ABD'de öldürülen çiftlik hayvanlarının sayısı şaşırtıcı bir biçimde zirve yaptı ve devamında 9,1 milyara düştü.

Bazıları yere yığılıp kaldığından yeme ve suya ulaşacak gücü bulamayıp zamanla ölüyor. Kaderleri, işletmenin kazancıyla tamamıyla ilgisiz. Yakalama, taşıma ve kesme süreçleri oldukça acımasız yöntemlerdir ve ekonomik sebeplerden dolayı hız mühimdir ve böylelikle hayvanların refahı hiçbir önem arz etmez.

Yumurtlayan tavuklar tel kafeslere tıkılır. Bu kafesler o kadar küçüktür ki kafeste tek bir tavuk olsa dahi kanatlarını açacak geniş bir alana sahip değildir. Her kafeste genellikle en az 4 tavuk bulunmakla birlikte bu sayı çoğunlukla daha da fazladır. Bu denli sıkışık koşullarda yaşayan diğer tavuklara kıyasla görece daha asabi olan tavuklar kafesteki daha zayıf olan ve bir yere kaçamayan tavukları gagalamaya başlar. Ölümlere sebep olan gagalamaların daha büyük zararlara yol açmaması adına üreticiler kızgın bir bıçakla tavukların gagalarını daha civcivken keserler. Bir tavuğun gagası sinir dokularıyla doludur. Bu gaga çevreyle etkileşime girebilmesi için başlıca bir araçtır. Buna karşın acıyı hafifletmek için hiçbir uyuşturucu veya ağrı kesici ilaç kullanılmaz.

Domuzlar yaygın olarak yediğimiz hayvanlar arasında en zeki ve en hassası olabilir. Günümüz fabrika çiftliklerinde gebe domuzlar o kadar dar kasalarda tutulur ki ne kendi etraflarında dönebilirler ne de ileriye veya geriye bir adımdan fazla atabilirler. Üzerlerine yatabilecekleri yumuşak samanları yahut herhangi bir yatakları olmadan, çıplak betonun üzerinde uyurlar. Doğum öncesi yuva yapma içgüdülerini tatmin edebilmek için hiçbir şansları yoktur. Doğumdan sonra yavru domuzlar anne domuzun yeniden hamile bırakılabilmesi için hemencecik annelerinden ayrılır. Yavru domuzlar da tıpkı anneleri gibi, kesime götürülene dek kapalı kapılar ardında, çıplak betonun üzerinde ömürlerini geçirirler.

Sığırlar hayatlarının son 6 ayını yemlikte, pisliğin üzerinde geçirirler. Sindirimlerine uygun olmayan tahıllarla beslenirler. Kas kütlelerini artırmak için steroid, hayatta kalmaları içinse antibiyotik verilir. Onların ne yazın kızgın güneşinden korunacak bir gölgeleri ne de kışın gelen fırtınalardan kaçıp sığınacak bir barınakları vardır.

"Peki ya süt ve süt ürünleriyle ilgili yanlış olan nedir?" diye sorabilirsiniz. Tarlalarda otlayan inekler iyi yaşam koşullarına sahip değiller mi? Süt elde etmek için onları öldürmemiz gerekmiyor. Ancak süt veren birçok inek artık fabrikanın içinde tutuluyor ve otlaklara çıkarılmıyor. Tıpkı insanlarda olduğu gibi, inekler de yakın zamanlarda doğum yapmadılarsa, süt vermiyorlar. Bu sebeple inekler her yıl hamile bırakılıyor. Buzağı, insanlar için sağılacak sütü içmesin diye doğduktan yalnızca birkaç saat sonra annesinden koparılıyor. Eğer buzağı erkekse ya hemen öldürülüyor ya da dana veya hamburger eti elde etmek için yetiştiriliyor. Bir buzağı ve annesinin arasındaki bağ oldukça kuvvetlidir ve sıklıkla anne inek, aradan haftalar geçse bile yanından alınan yavrusunu arar.

*

Hayvanlara davranışlarımızdaki ahlaki soruna ek olarak vegan beslenme konusunda artık elimizde güçlü başka bir görüş daha mevcut. Frances Moore Lappé 1971 yılında *Diet For a Small Planet* adlı kitabını yayımladığından beri, modern endüstriyel hayvancılığın son derece müsrif bir uygulama olduğunun farkına varıldı. Domuz çiftlikleri ürettiği her 1 kiloluk kemiksiz et için 6 kilo tahıl tüketiyor. Yemliklerdeki sığırlarda bu oran 13/1 iken en yüksek fabrika çiftçiliği verimliliğine sahip tavuklar için bile bu oran 3/1'e tekabül ediyor.

Lappé bu yiyecek israfından ve ekilebilir arazi alanları üzerinde yarattığı gereksiz baskıdan endişe duymuştu. Çünkü insanlar çok daha küçük bir alanda tahıl ve soya fasulyesi gibi ürünleri yetiştirebilir ve bunları tüketebilirdi. Şimdiyse, küresel ısınma bu sorunu çok daha şiddetlendiriyor. Çoğu Amerikalı küresel ısınma sorununa göğüs gerebilmek için yapabilecekleri en iyi şeyin benzinli araçlarını Toyota Prius gibi elektrikli bir araçla takas etmek olduğunu düşünüyor. Chicago Üniversitesi araştırmacılarından Gidon Eshel ve Pamela Martin, yapılacak bu takasın atmosfere sürücü başına 1 ton daha az karbondioksit salınımı sağlayacağını hesaplamış olsalar da, tipik Amerikan beslenme stilinden vegan diyete geçiş yapılırsa, kişi başı 1,5 ton daha az karbondioksit salınımı gerçekleşecekti. Bundan dolayı veganlar, hayvansal besinleri tüketenlere kıyasla iklime önemli ölçüde daha az zarar verirler.[2]

*

Hayvansal gıdaları yemenin etik bir yolu var mı? Tahıl ve soya yerine otla beslenmiş ve daha az acımasız davranılan hayvanlardan et, yumurta ve süt ürünleri elde etmek mümkün mü? Her ne kadar çayırlarda otlayan inekler de azımsanamayacak miktarda metan gazı (küresel ısınmaya katkısı olan güçlü bir etmen) salsalar da, yalnızca yukarıda bahsi geçen hayvanların ürünlerini tüketmekle sınırlı kalmak, aynı zamanda birtakım sera gazlarının atmosfere yayılmasını önleyebilir. Bu nedenle tükettiğimiz hayvansal gıdalar konusunda seçici olmak, bize etik çerçevede savunulabilir bir beslenme tarzı sağlayabilir. Ancak yine de dikkatli olmamızda fayda var. Örneğin

2. Gidon Eshel ve Pamela Martin, "Diet, Energy and Global Warming", *Earth Interactions*, 10-009 (2006).

"organik" kelimesi bize hayvan refahı hakkında çok az şey söylüyor ve organik adı altında yediğimiz bu tavuklar kafeslerde olmasa da büyük barakalarda izdiham içinde yaşıyor olabilirler. Vegan olmak daha kolay bir seçimdir ve diğer insanlara anlaşılır bir örnek sunar.

Yapay Et Gezegeni Kurtarabilir mi?

Eylül ayında, Kaliforniya valisi Jerry Brown, 2045 yılına kadar tüm Kaliforniya'nın elektriğini temiz enerji kaynaklarından temin etmesini sağlayacak bir tasarıya imza attı. Rüzgâr ve güneşten enerji üretmek ve pil depolama maliyetini azaltmak gibi teknolojik atılımlar, Kaliforniya'nın meclis üyelerini temiz enerji kaynaklarına geçişin gerçekçi bir hedef olduğu konusunda ikna etti. *Fortune* dergisinde ilk 200 şirket arasında yerini koruyan NextEraEnergy şirketinin CEO'su James Robo, 2020'li yılların başlarına doğru güneş enerjisi santralleri ve devasa rüzgâr değirmenlerinin üreteceği enerjinin maliyetinin, kömürle çalışan elektrik santrallerinin depolama maliyeti de dahil

olmak üzere işletme maliyetinden daha ucuz olacağını öngördü.

Peki bizler teknolojinin iklim değişikliği felaketini engelleyeceğine inanıp rahat bir nefes alabilir miyiz? Henüz değil. Dünya tamamen temiz bir güç kaynağına geçse ve bu temiz gücü tamamen elektrikli araba, otobüs ve kamyon filosunu şarj etmek için kullansa dahi, sera gazı salınımının ana kaynaklarından biri olan et sorunu büyümeye devam edecektir.

Hayvancılık sektörü şu an bu hava kirliliğinde %15'lik bir paya sahiptir ve bu pay kabaca dünyadaki bütün araçlardan çıkan sera gazı salınımıyla eşdeğer orandadır. Buna ek olarak, araçların yarattığı hava kirliliğinin, benzinden elektriğe geçiş ile düşebileceği öngörülse de et tüketimi için bu durum geçerli değil. 2050 yılına gelindiğinde son yıllara kıyasla %76 daha fazla et tüketileceği tahmin ediliyor. Bu artışın büyük çoğunluğu Asya'dan, özellikle de refah seviyesinin yükselmesiyle ete olan talebin de arttığı Çin'den kaynaklanacaktır.

Londra merkezli Royal Institute of International Affairs'te [Uluslararası İlişkiler Kraliyet Enstitüsü] yayımlanan *Changing Climate, Changing Diets* adlı bildiride et üretiminin yarattığı tehdit unsurlarına değiniliyor. 2010 yılında Cancun'da düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda katılımcı ülkeler, küresel sıcaklıkların sanayi öncesi seviyeden 2 °C derece yükselmesinin bile ciddi risklere ve felaketlere yol açacağından bahsettiler. Bu sınırın ötesinde bir küresel ısınma gerçekleşirse bu ısınma bir döngü halini alacak ve daha da fazla ısınmaya yol açacaktır. Örneğin Sibirya buzullarının erimesi halinde büyük miktarda metan gazı yayılacak ki bu da daha fazla ısınmaya yol açacak ve beraberinde zincirleme bir tepkimeyle daha fazla metan gazı salınımına yol açacaktır.

Metan ton başına karbondioksitten 30 kat daha fazla ısı veren bir sera gazı çeşididir.

"Karbon bütçesi" olarak bilinen gezegeni 2 °C derecenin üzerinde ısınmadan 20. yüzyılın ortaları ile 21. yüzyıl arasında, atmosferin kaldırabileceği sera gazı yükü zaman geçtikçe azalıyor. Lakin ete olan talepteki yükseliş, hayvancılık sektöründe bu gazların yayılmasının devam edeceği ve geri kalan karbon bütçesinden artan bir pay alacağı anlamına gelir. *Changing Climate, Changing Diets* adlı bildiriye göre bu durumdan yola çıkarak küresel sıcaklık artışının 2 °C derecenin altında tutulması son derece güç olacaktır.

Bitkisel besinlere nazaran et tüketiminin daha fazla sera gazı salınımına yol açmasının sebeplerinden biri, fosil yakıt kullanarak ürettiğimiz tahıl ve soyayı hayvanlara yedirmemizdir. Hayvanlar bitkisel gıdalardan elde ettiği enerjiyi hareket etmek, nefes almak ve vücut sıcaklıklarını muhafaza etmek gibi hayati işlevlerde kullanır. Bu da bize yiyebilecek çok az bir pay bırakır. Bu yüzden de yalnızca bitkisel yiyeceklerle besleniyor olsaydık normalde ihtiyacımız olandan kat kat az tahıl ve soya yetiştirmemiz gerekecekti. Bir diğer önemli etmen ise, geviş getiren hayvanların (sığır ve koyunlar gibi) üretip saldığı metan gazıdır. Şaşırtıcı bir şekilde bu durum, çayırlarda otlayan hayvanlardan elde edilen etin tüketiminin, yemliklerde beslenen hayvanların etine kıyasla, iklimimiz açısından daha büyük bir risk içerdiğini gösteriyor. Çayırlarda otla beslenen hayvanlar, mısır ve soyayla beslenen hayvanlara oranla daha yavaş şişmanlıyor, buna bağlı olarak daha fazla geğirip gaz çıkarıyor ve daha çok metan gazı salmış oluyorlar.

Eğer teknoloji bize temiz enerji kaynakları noktasında yol gösterici olabiliyorsa, aynı şekilde temiz bir et ürünü çıkarmamıza da olanak sağlayabilir mi? Bu terim hüc-

resel seviyede et üretimini savunanlar tarafından zaten sıkça kullanılan bir ifadedir. Onlar bu ifadeyi temiz enerji kaynaklarına paralel olmasa da hayvanların etinin pis olduğunu vurgulamak için kullanıyorlar. Çünkü hayvanlar dışkılıyor ve hayvanların bağırsaklarında bulunan bakteri ve dışkı sık sık etlerine de bulaşıyor. Laboratuvar ortamında üretilen yapay kültürlenmiş ette ise canlı hayvan yoktur. Sindirim sisteminden ete karışacak dışkı ve bakteri gibi sorunlar ortadan kalktığından bu yöntemle üretilmiş et, metan gazı salınımını da sonlandırır. Aynı zamanda sıcak tutulması gereken, etrafta gezen ve yemeyeceğimiz vücut kısımlarını oluşturan bir hayvan da yoktur. Bu yüzden bu yöntemle et üretmek günümüz üretim yöntemine kıyasla çok daha verimli ve çevresel bakımdan çok daha temiz bir yöntemdir.

Et pazarına temiz ürünler temin etme amacıyla şu sıralar kurulan birçok yeni girişim var. Kırmızı etin tadı ve dokusuyla benzerlik gösteren "Beyond Burger" ve "Impossible Burger" gibi ürünler restoranlarda ve market raflarında yerini almış durumda. Saf hamburger eti, balık yumurtası ve diğer tüm hayvansal gıdalar, hayvan yetiştirip onları katletmeden üretiliyor. Bu ürünlerin fiyatı hayvansal gıdalara nazaran biraz pahalı olsa da fiyatlar zamanla hayvansal gıdalarla rekabet edebilecek düzeylere iniyor. Daha bu hafta, Food and Drug Administration [Amerikan Gıda ve İlaç İdaresi] ve US Department of Agriculture'ın [Amerikan Tarım Bakanlığı] önde gelen yetkilileri bu yöntemle elde edilen etin üretimini ve satış rakamlarını düzenlemek amacıyla bir araya geldiler.

Fotoğrafçılık sektörünün satış ve işlenme hususunda önde gelen isimlerinden biri olan Kodak, dijital fotoğrafçılığı fırsattan ziyade bir tehdit unsuru olarak görüyordu. Bu görüşüyle kendi ölüm fermanını imzalamıştı. Dünyanın en büyük iki et üreticisi olan Tyson Foods ve

Cargill aynı hataya düşmediler. Hayvan yetiştirmeden et üretme arayışında olan firmalara yatırım yapıyorlar. Tyson Foods'un genel başkan yardımcısı olan Justin Whitmore, şu ifadeleri kullandı: "Bizler altüst olmak istemiyoruz, altüst olmuş düzenin bir parçası olmak için can atıyoruz".

Bu söylem, servetini onlarca milyar hayvanı katlederek elde etmiş bir şirket için oldukça cesur. Ama aynı zamanda teknoloji toplumun isteklerine yanıt veren ürünleri sağladığında buna direnmenin anlamsız olduğunu da belirten bir ifade.

"Memphis Meats" adında bir biyoteknoloji şirketinin yatırımcılarından Richard Branson bundan 30 yıl sonra günümüze baktığımızda hayvanları yemek için nasıl bu denli toplu katliamlar yaptığımıza dair şoke olacağımızı ileri sürdü. Eğer bu aydınlanma gerçekleşirse gelecekte teknoloji etik açıdan türlerin refahı için ileri atılan doğrucu bir adım olarak kabul görecek, gezegeni kurtaracak ve endüstriyel tarımın hayvanlara çektirdiği işkenceyi de ortadan kaldıracak.

Paola Cavalieri'nin Gözünden COVID-19 Salgınının Karanlık Yüzü

COVID-19 salgını nedeniyle karantinaya alınan Çin'in Wuhan kentindeki felakete hepimiz şahit olduk. Dünyada COVID-19 adı verilen bu koronavirüs salgınında nefesler tutulmuş durumda ve hükümetler bireylerin hak ve özgürlüklerini kısıtlayacak sert tedbirler alıyorlar.

Bazı kişiler, COVID-19 salgınının başlangıcında Çin hükümetinin yeteri kadar şeffaf olmadığı konusunda öfkeleniyor. Filozof Slavoj Žižek, COVID-19 salgını sonucunda ortaya atılan "ırkçı paranoya"dan bahsetti. Bu suçlamaları yersiz bulduğunu ve dünyada koronavirüsten çok daha fazla can almış bulaşıcı hastalık olduğunu öne

sürdü. Bu hastalıkların öldürdüğü kişi sayısı binleri bulabiliyordu. Komplo teorilerine inanmaya yatkın bir kesim koronavirüsün Çin'in ekonomisine saldırmak amacıyla üretilen biyolojik bir silah olduğunu düşünüyor. Çok azı salgının altında yatan asıl nedenlerden bahsediyor.

Hem 2003 SARS salgını hem de COVID-19 salgınında Çin'deki "wet market" diye adlandırılan, açık hava hayvan ve balık pazarlarındaki hijyen yetersizliği insanlarda birtakım kuşkular uyandırıyordu. Bu pazarlarda insanların canlı satın aldığı hayvanlar, tezgâhlarda gözlerinin önünde katlediliyordu. 2019 yılının aralık ayı sonlarına kadar virüsten etkilenen herkes Wuhan'ın Huanan Pazarı'yla bağlantılıydı.

Çin'in hayvan pazarlarında kurt yavrusu, yılan, kaplumbağa, kobay faresi, sıçan, su samuru, porsuk ve misk kedisi gibi hayvanlar satılıyor ve yenmek için öldürülüyordu. Benzer pazarlar Japonya, Vietnam ve Filipinler gibi birçok Asya ülkesinde bulunuyor.

Dünyanın tropikal ve alt tropikal bölgelerindeki hayvan pazarlarında memeliler, sürüngenler, deniz canlıları ve kümes hayvanları bir araya tıkılmış, birbirlerinin dışkıları, nefesleri ve kanlarıyla aynı alanı paylaşıyorlardı. Bu koşullar hiç de hijyenik değildi. Amerika Birleşik Devletleri ulusal radyosu gazetecilerinden Jason Beaubien en son raporunda "Açık fıçılardaki balıklar, tüm zemine su sıçratıyor. Müşterilerin gözü önünde kan içinde kalan tezgâhların üstünde balıkların iç organları çıkarılıp filetolanıyor. Canlı kaplumbağalar ve kabuklu canlılar küçücük kutularda birbirlerinin üzerine tırmanıyor. Eriyen buz, zeminde çamur oluşturuyor. Su, kan, balık pulu ve tavuğun bağırsaklarıyla harmanlanıp ortaya berbat bir görüntü çıkarıyor". Kelimenin tam manasıyla buralar "ıslak pazarlar".

Bilim insanları COVID-19 salgınının yayılmasında hayvanların kısıtlı alanlarda birbirine yakın ve iç içe tutulma-

sının oluşturduğu sağlıksız çevre koşullarının bu virüsün insanları enfekte edecek kadar mutasyona uğramasında etkili olduğunu düşünüyor. Daha açık bir dille, böyle bir ortamda uzun zamandır hayvanların içinde bulunan koronavirüs, hayvandan hayvana bulaşarak hızlıca mutasyona uğramış ve zaman ilerledikçe insan hücrelerine girme yeteneğini kazanmış ve insan hücrelerine adapte olmuştur.

Bu bulgular doğrultusunda Çin 26 Ocak'ta hayvan ticaretini askıya almıştır. Salgına karşı alınan bu önlemin geçmişte de örnekleri mevcuttur. SARS salgını sonrası Çin misk kedileri ve öteki vahşi hayvanların yetiştiriciliğini, nakliyatını ve satışını geçici olarak yasakladı ancak bu yasak 6 ay sonra kaldırıldı.

Bugün, birçok kişi hayvan pazarlarının tamamen kapatılmasını istiyor. Çin'in Biodiversity Conservation and Green Development Foundation [Biyoçeşitliliği Koruma ve Kalkınma Vakfı] Başkanı Zhou Jinfeng, yasa dışı hayvan ticaretinin sonlandırılması için çağrıda bulundu ve Ulusal Halk Kongresi'nin koruma altındaki hayvan türlerinin ticaretinin yasaklanması çerçevesinde bir yasa tasarısını yürürlüğe sokmak için çalışmalara başladığını belirtti. Bu yasada ana hatlarıyla yasa dışı hayvan trafiğini önlemek amaçlanıyordu ancak insanların dikkatini hayvan pazarlarındaki hayvanların korkunç koşullar altındaki yaşam süreçlerinden ziyade yalnızca korunan türler üzerinde yoğunlaştırmak bir hileden öteye gidemez. Dünyanın ihtiyacı olan yegâne şey bu pazarların kalıcı olarak kapatılmasıdır.

Hayvanların gözüyle bakıldığında, bu hayvan pazarları adeta cehennem gibidir. Binlerce duyarlı, korkudan titreyen canlı saatlerce ıstırap çekiyor, ardından acımasızca doğranıyor. Bu durum, tüm ülkelerde insanların fabrika çiftliklerinde, laboratuvarlarda ve eğlence sektöründe hayvanlara çektirdikleri acının sadece bir kısmını yansıtıyor.

Eğer bu eylemlerimizi içimizde sorgulamazsak, ki çoğunlukla bunu yapmıyoruz, eski dönemlerde beyazların kendini diğer "aşağı" insanlardan üstün gördüğü gibi, türümüzün diğer canlılardan üstün olduğunu öne sürerek yapılanları haklı gerekçeler üzerine oturtma yanılgısına düşeriz. Ancak şu an, hayati insan çıkarları ile insan olmayan hayvanların çıkarları genel olarak örtüşürken, insan olmayan türlere çektirdiğimiz bu ıstırabı azaltma olanağına sahibiz.

Bu doğrultuda hayvan pazarlarının yasaklanmasını istiyorsak, hem birtakım kültürel geleneksel anlayışları değiştirmemiz gerekiyor hem de geçimini bu hayvan pazarlarından sağlayan kişilerin yaşayacağı ekonomik zorluğun ve bunun neden olacağı direnişin üstesinden gelmeliyiz. Ancak insan olmayan hayvanlara hak ettikleri ve verilmesi gereken ahlaki değere başvurulmasa dahi, bu tarz yerel endişeler giderek daha sık görülen hastalıkların (ve belki de pandemilerin) yol açacağı felaketlerin yanında oldukça cüzidir ve hayvan haklarını hiçe saymamızdan dolayı doğmakta olan bu sonuçlar tutum ve davranış değişikliğine gitmemiz için fazlasıyla yeterlidir.

Hong Kong'da yaşayan, çevre koruma alanında uzmanlaşmış Martin Williams, durumu ustaca açıklamış ve şu ifadelere yer vermişti: "Bu hayvan pazarları var olmaya devam ettiği sürece, başka yeni hastalıkların yayılma olasılığı devam edecek. Çin'in muhakkak bu pazarları kapatma zamanı geldi. Bu hayvan haklarının ve çevrenin korunması için tek seferde atılan olumlu bir adım olur ve aynı zamanda 'Çin'de üretilmiştir' etiketli bir hastalığın tüm dünyada insanlara zarar verme riski azaltılır".

Ancak daha da öteye gitmeliyiz, tarihsel konjonktürde benzer felaketler esaslı değişimleri beraberinde getirdi. Canlı hayvanların katledilip satıldığı hayvan pazarlarının yasaklanması sadece Çin ile sınırlı kalmayarak tüm dünyada uygulanmalıdır.

Modern çağın en büyük ahlak felsefecilerinden biri olan Peter Singer, hayatımızı nasıl yaşamamız gerektiğine dair cesur sorular soruyor. İnsanın hayvanlar üzerindeki zulmünün, ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi yanlış olduğunu savunan Singer, hayvan hakları hareketini tetiklemiş ve vegan beslenmenin yükselişine ivme kazandırmıştı.

Hayvan özgürlüğü, insanlık adına diğer özgürlük hareketlerinden daha fazla fedakârlık gerektirecektir, çünkü hayvanlar bunu kendileri için talep edemez, oy, gösteri ya da bombalarla sömürülmeye karşı protesto düzenleyemezler. İnsan böyle içten bir fedakârlığa muktedir midir? Kim bilir? Eğer bu kitap önemli bir etkide bulunabilirse, insanın içinde taşıdığını düşündüğü insafsızlık ve bencillikten daha fazla bir potansiyele sahip olduğuna inanan herkesin inancını aklayacaktır.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-563-9
9 786053 145639

KDV'den muaftır.